

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ»
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ

**Ο ρόλος των ανθρωπιστικών ΜΚΟ στη διαχείριση της αστεγίας στην
Ελλάδα**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αλεξάνδρα Καλαντζή

Αθήνα, 2023

Τριμελής Επιτροπή

Κουραχάνης Νίκος, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Σκαμνάκης Χριστόφορος, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Κωτσονόπουλος Λουδοβίκος, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Καλαντζή Αλεξάνδρα, 2023

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν την χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	4
Abstract.....	5
Εισαγωγή	6

Α' ΜΕΡΟΣ: Θεωρητικό Πλαίσιο

Κεφάλαιο 1^ο: Εννοιολογική προσέγγιση και εξέλιξη της κοινωνίας των πολιτών.....	12
1.1: Αποσαφήνιση εννοιών	12
1.2: Ιστορική εξέλιξη ανθρωπιστικών δράσεων και ΜΚΟ	15
Κεφάλαιο 2^ο: Η προσέγγιση της εργαλειοποιημένης ανθρωπιστικής δράσης	18
2.1: Η επιρροή του νεοφιλελεύθερου καθεστώτος και η έννοια του προνοιακού πλουραλισμού	18
2.2: Συνέπειες της πολιτικής εργαλειοποίησης των ανθρωπιστικών δράσεων-ΜΚΟ..	22
Κεφάλαιο 3^ο: Η κοινωνία των πολιτών και πολιτικές στέγασης διεθνώς.....	25
Κεφάλαιο 4^ο: Η ελληνική περίπτωση της κοινωνίας των πολιτών	28
4.1: Εξέλιξη της κοινωνίας των πολιτών στην Ελλάδα	28
4.2: Κρίση και κοινωνία των πολιτών στην Ελλάδα	30
4.3: Αστεγία και κοινωνία των πολιτών	32

Β' ΜΕΡΟΣ: Εμπειρικό Πλαίσιο

Κεφάλαιο 5^ο: Η μεθοδολογία της έρευνας πεδίου	37
Κεφάλαιο 6^ο: Τα αποτελέσματα της έρευνας	40
6.1: Κρατική απόσυρση και ενίσχυση του ρόλου των ΜΚΟ	41
6.2: Επικέντρωση στις υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης	43
6.3: Στόχος η ανακούφιση - όχι η στεγαστική επανένταξη	45
6.4: Βραχυπρόθεσμος χαρακτήρας δράσεων	45
6.5: Η διάσταση του εθελοντισμού στην κοινωνία των πολιτών	48
6.6: Οικονομική ανασφάλεια και κοινωνικός αντίκτυπος	49
6.7: Προϋποθέσεις για βελτίωση της κοινωνικής πολιτικής	51
Συμπεράσματα	53
Βιβλιογραφία	57
Παράρτημα: Οδηγός Συνέντευξης	63

Περίληψη

Οι ανθρωπιστικές δράσεις εμπερικλείουν δραστηριότητες που κατά κύρια βάση ενεργοποιούνται σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης. Διακηρυκτικά δραστηριοποιούνται στην υπεράσπιση του ανθρωπισμού. Μεταξύ των κυριότερων φορέων άσκησης ανθρωπισμού βρίσκονται οι μη κυβερνητικές οργανώσεις με αυξανόμενο ρόλο στα χρόνια της κρίσης. Η παρούσα διπλωματική εργασία θα επιχειρήσει να εμβαθύνει στον ρόλο και τον κοινωνικό αντίκτυπο των ΜΚΟ στη διαχείριση της αστεγίας στην Ελλάδα. Πρόκειται για ένα κοινωνικό πρόβλημα που οξύνεται από το 2010 και σε μεγάλο βαθμό, επαφίεται σε κοινωνικές παρεμβάσεις των ΜΚΟ. Τα ερευνητικά ερωτήματα που επιδιώκεται να απαντηθούν είναι τα εξής:

- Ποια είναι η φιλοσοφία κοινωνικής παρέμβασης των ΜΚΟ στη διαχείριση καταστάσεων ανθρωπιστικής κρίσης, όπως αυτή της αστεγίας;
- Ποιο είναι το περιεχόμενο και τα μέσα παρέμβασης τους στον πληθυσμό των αστέγων;
- Ποιος είναι ο κοινωνικός αντίκτυπός τους στη διαχείριση της αστεγίας;

Για τη διενέργεια του εγχειρήματος θα επιχειρηθεί βιβλιογραφική επισκόπηση αλλά και διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας, με τη μορφή ημι-δομημένων συνεντεύξεων. Στο θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας θα επιδιωχθεί η εννοιολογική προσέγγιση του ανθρωπισμού αλλά και η εξέλιξη των ανθρωπιστικών δράσεων – ΜΚΟ τόσο διεθνώς, όσο και στην Ελλάδα. Παράλληλα, κεντρικό προβληματισμό θα αποτελέσει η σχέση μεταξύ ανθρωπιστικών ΜΚΟ και αστεγίας. Το εμπειρικό μέρος της εργασίας θα αποτελείται από συνεντεύξεις προς εκπροσώπους ΜΚΟ που βρίσκονται στην Αθήνα και αναπτύσσουν δράσεις για την αστεγία. Η ολοκλήρωση του εγχειρήματος αναμένεται να συνεισφέρει με πρωτότυπα ευρήματα, δεδομένης της περιορισμένης συναφούς βιβλιογραφίας.

Λέξεις-κλειδιά: Κοινωνία των πολιτών, ΜΚΟ, νεοφιλελευθερισμός, άστεγοι, πολιτικές στέγασης

Abstract

Humanitarian actions include activities that are mainly activated in emergency situations. They are active in the defense of humanitarianism. Among the main humanitarian actors are non-governmental organizations with an increasing role during the years of crisis. This thesis proposal will attempt to delve deeper into the role and social impact of NGOs in managing homelessness in Greece. It is a social problem that has intensified since 2010 and to a large extent, relies on social interventions of NGOs. The research questions that are sought to be answered are the following:

- What is the social intervention philosophy of NGOs in the management of humanitarian crisis situations, such as that of homelessness?
- What is their content and means of intervention in the homeless population?
- What is their social impact on managing homelessness?

In order to carry out the project, a bibliographic review will be attempted as well as qualitative research, in the form of semi-structured interviews. In the theoretical framework of the project, the conceptual approach of humanitarianism will be pursued, as well as the evolution of humanitarian actions - NGOs both internationally and in Greece. At the same time, the relationship between humanitarian NGOs and homelessness will be a central concern. The empirical part of the work will consist of interviews with representatives of NGOs located in Athens and developing actions for homelessness. Completion of the project is expected to contribute original findings, given the limited relevant literature.

Keywords: Civil society, NGO, neoliberalism, homeless people, housing policies

Εισαγωγή

Η εργασία αυτή θα επιχειρήσει να μελετήσει τον ρόλο των ανθρωπιστικών ΜΚΟ στη διαχείριση της αστεγιάς στην Ελλάδα. Σκοπός της είναι να πραγματοποιηθεί εμβάθυνση στον κοινωνικό αντίκτυπο που έχει η εμπλοκή της κοινωνίας των πολιτών στη διαχείριση του κοινωνικού αυτού ζητήματος. Η έλλειψη στέγης αποτελεί ένα κοινωνικό πρόβλημα που οξύνθηκε ιδιαίτερα από το 2010, σύμφωνα με τις περιορισμένες εργασίες κατανόησης του (Kourachanis, 2015).

Πρόκειται για μία περίοδο όπου οι επιπτώσεις των πολιτικών λιτότητας σε συνδυασμό με την συρρίκνωση του κράτους ευημερίας, επιδεινώνουν σε σημαντικό βαθμό την κοινωνική θέση των πολιτών. Ως εκ τούτου, χωρίς να υφίστανται διαθέσιμα στοιχεία, υπάρχουν ενδείξεις για όξυνση των φαινομένων έλλειψης στέγης στα χρόνια των πολλαπλών κρίσεων. Έτσι, χάνεται το δικαίωμα εξασφάλισης μιας αξιοπρεπούς διαβίωσης (Κουραχάνης, Παπαδοπούλου, 2017). Για τον λόγο αυτό κρίθηκε ιδιαίτερα σημαντική η έρευνα για τις εξελίξεις της ανθρωπιστικής δράσης αλλά και των τρόπων με τους οποίους οι κοινωνικές πολιτικές επιχειρούν να διαχειριστούν την έλλειψη στέγης.

Σύμφωνα με τον Βενιέρη (2015), το κύριο αντικείμενο της κοινωνικής πολιτικής είναι η εμβάθυνση, η αναζήτηση και τελικά η διαχείριση καταστάσεων που αναπαράγουν ανισότητες στα πλαίσια της κοινωνίας. Σε μία προσπάθεια εννοιολογικής προσέγγισης της κοινωνικής πολιτικής, θα μπορούσε να περιγραφεί ως ένα μείγμα θεσμών και παρεμβάσεων με στόχο την προάσπιση της κοινωνικής δικαιοσύνης και την εξασφάλιση της κοινωνικής ευημερίας των πολιτών. Ωστόσο, οι βασικές επιδιώξεις της κοινωνικής πολιτικής δεν εναρμονίζονται πάντα με τα τελικά αποτελέσματα της, όπως θα δούμε και στη συνέχεια (Βενιέρης, 2015). Τα νέα δεδομένα που επήλθαν με την περίοδο της κρίσης φαίνεται να δημιουργήσαν μία νέα μορφή κοινωνικής πολιτικής, που ως απώτερο στόχο έχει την εξασφάλιση της οριακής ανθρώπινης επιβίωσης (Κουραχάνης, Παπαδοπούλου, 2017).

Ωστόσο, οι απαρχές της απορρύθμισης της κοινωνικής πολιτικής χρονολογούνται αρκετές δεκαετίες πριν. Πιο συγκεκριμένα, το 1980 η εδραίωση του νεοφιλελεύθερου καθεστώτος ευημερίας συνέβαλε σε ριζικές μεταβολές στο υφιστάμενο, κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό σύστημα σε διεθνές επίπεδο. Η κρίση άσκησε επιρροή ιδιαίτερα στην λειτουργία του κοινωνικού κράτους, το οποίο άρχισε να συρρικνώνεται, μετά την εφαρμογή αυστηρών δημοσιονομικών πολιτικών

και μειώσεων στον τομέα της πρόνοιας. Στα πλαίσια της σταδιακής αποκρατικοποίησης, η ευθύνη άσκησης κοινωνικής πολιτικής μετατοπίζεται στην ιδιωτική σφαίρα. Την δεκαετία του 1990 εφαρμόζονται διστακτικά αρχές της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης (ενδεικτικά: Carapico, 2000, Arapoglou and Gounis, 2015).

Τα νέα ρυθμιστικά πλαίσια δίνουν πρόσβαση σε οργανώσεις για συμμετοχή στην παροχή κοινωνικής προστασίας. Με απώτερο στόχο το κέρδος, προκύπτει ένας συνδυασμός στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών μέσω του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, αν και ως επί τω πλείστον το βάρος πέφτει στον δεύτερο τομέα. Αναδύεται λοιπόν ο προνοιακός πλουραλισμός και ένα νέο μίγμα ευημερίας για την άσκηση πολιτικών μέσω του κράτους, της οικογένειας και ιδιωτικών οργανώσεων (Arapoglou and Gounis, 2015).

Οι διαστάσεις που έχει πάρει αυτό το μίγμα ευημερίας σε συνάρτηση με την ραγδαία έξαρση των κοινωνικών προβλημάτων αποτελούν ένα ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής. Υπό αυτές τις συνθήκες και σε συνδυασμό με την αναποτελεσματικότητα των δημόσιων υπηρεσιών άνοιξε ο δρόμος για την άνοδο της κοινωνίας των πολιτών στην αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων. Με αυτό τον τρόπο αναδεικνύεται ο καθοριστικός ρόλος των ανθρωπιστικών δράσεων σε περιόδους κρίσεων (Carapico, 2000). Στη σύγχρονη εποχή, οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις –ΜΚΟ- αναγνωρίζονται ως αναπόσπαστο κομμάτι του τρίτου τομέα¹ για την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Bennett et al., 2015).

Οι ανθρωπιστικές δράσεις εμπερικλείουν δραστηριότητες που κατά κύρια βάση ενεργοποιούνται σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης και διακηρυκτικά δραστηριοποιούνται στην υπεράσπιση του ανθρωπισμού. Μεταξύ των κυριότερων φορέων άσκησης ανθρωπισμού βρίσκονται οι μη κυβερνητικές οργανώσεις με αυξανόμενο ρόλο στα χρόνια της κρίσης. Ωστόσο, τη δεκαετία του 1990 σημειώνεται η μετατόπιση στο νεοφιλελεύθερο καθεστώς ευημερίας, γεγονός που δημιούργησε ένα νέο τοπίο στον ανθρωπιστικό χώρο. Πιο συγκεκριμένα, τα νεοφιλελεύθερα πρότυπα φαίνεται να διευκόλυναν την εμπλοκή των κυβερνήσεων στην οργάνωση των ανθρωπιστικών δράσεων. Υπό αυτές τις συνθήκες πολλοί ερευνητές εξέφρασαν

---

¹ Με τον όρο «Τρίτος τομέας» χαρακτηρίζεται ο τομέας μεταξύ της αγοράς και του κράτους. Ακόμη, εμπεριέχει επιχειρήσεις αλλά και άτυπα δίκτυα ενώσεων. Πρόκειται για οργανώσεις που δραστηριοποιούνται έχοντας στο επίκεντρο την αλληλεγγύη και το κοινό συμφέρον αλλά όχι την απόκτηση κέρδους (Bennett et al., 2015).

τις ανησυχίες τους για τον αντίκτυπο που θα είχε αυτό στη λειτουργία και την ουδετερότητα των ανθρωπιστικών οργανώσεων (Paulman, 2013).

Στον διεθνή χώρο με την επιρροή του νεοφιλελευθερισμού παρατηρήθηκε πιο στενή συνεργασία μεταξύ των κρατών και των οργανώσεων. Το γεγονός αυτό θα μπορούσε να οδηγήσει στην σταδιακή πολιτικοποίηση των ανθρωπιστικών δράσεων. Οι ΜΚΟ άρχισαν να προγραμματίζουν τις δράσεις τους ακολουθώντας τους προσανατολισμούς των νεοφιλελεύθερων προτύπων. Θα μπορούσε να ειπωθεί πως είχε ήδη ανοίξει ο δρόμος για πολιτική εργαλειοποίηση του ανθρωπισμού με στόχο να επιτευχθούν πολιτικά συμφέροντα του εκάστοτε κράτους (ενδεικτικά Banks and Hulme, 2012).

Παράλληλα, μέσα σε ένα πλαίσιο διαρκούς διόγκωσης του αριθμού των ΜΚΟ άρχισε να υιοθετείται μία κουλτούρα υπακούοντας στους κανόνες της αγοράς. Οι ανθρωπιστικές οργανώσεις φαίνεται να μεταβάλλουν πλέον τις προτεραιότητές τους με σκοπό να εξασφαλίσουν την βιωσιμότητα και την επικράτησή τους, μέσω της αναζήτησης των αναγκαίων οικονομικών πόρων. Η εξασφάλιση χρηματοδότησης πολλές φορές δύναται να ασκήσει επιρροή στην ατζέντα και την οργανωσιακή κουλτούρα των οργανώσεων.

Τα νέα δεδομένα λειτουργίας μίας ανθρωπιστικής οργάνωσης ενδέχεται να επηρεάσουν τη σύσταση της ίδιας αλλά και των ανθρωπιστών που εργάζονται σε αυτή. Λειτουργώντας σαν ιδιωτική επιχείρηση γίνονται πιο έντονα τα φαινόμενα πολιτικής εργαλειοποίησης και ΜΚΟποίησης της ανθρωπιστικής δράσης. Αυτό φυσικά μπορεί να επηρεάσει τόσο την αντιμετώπιση του ευάλωτου πληθυσμού όσο και την λειτουργία της οργάνωσης γενικότερα (ενδεικτικά: Sotiropoulos, 2014, Banks and Hulme, 2012) .

Για τη διενέργεια της παρούσας μελέτης θα επιχειρηθεί βιβλιογραφική επισκόπηση αλλά και διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας, με τη μορφή συνεντεύξεων. Η λογική της μελέτης χωρίζεται σε έξι βασικά κεφάλαια: τέσσερα θεωρητικά και δύο εμπειρικά.

Στο πρώτο κεφάλαιο, θα παρουσιαστούν οι βασικές έννοιες που θα διατρέξουν το σύνολο της μελέτης. Πιο συγκεκριμένα, θα γίνει εννοιολογική προσέγγιση της ανθρωπιστικής δράσης, της κοινωνίας των πολιτών και άλλων ταυτόσημων εννοιών όπως οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και ο τρίτος τομέας. Παράλληλα, θα παρουσιαστεί διεξοδικά η ιστορική εξέλιξη των ανθρωπιστικών

δράσεων και η σταδιακή ανάδυση των ΜΚΟ από την αρχαιότητα έως και τις μέρες μας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα γίνει μία προσπάθεια προσέγγισης της εργαλειοποιημένης ανθρωπιστικής δράσης. Ειδικότερα, θα παρουσιαστεί αναλυτικά η επιρροή που άσκησε η επέκταση του νεοφιλελεύθερου καθεστώτος ευημερίας παράλληλα με την υιοθέτηση του προνοιακού πλουραλισμού. Αναφερόμενοι στους μετασχηματισμούς που επέφεραν τα νέα δεδομένα στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής, θα γίνει η μετάβαση στις συνέπειες και τους κινδύνους που ελλοχεύει η πολιτική εργαλειοποίηση των ανθρωπιστικών δράσεων.

Το τρίτο κεφάλαιο που ακολουθεί, θα αποτελέσει τον συνδυαστικό κρίκο ανάμεσα στον ανθρωπισμό και το κοινωνικό ζήτημα της έλλειψης στέγης. Πιο συγκεκριμένα, θα γίνει αναφορά στην κοινωνία των πολιτών στο διεθνές επίπεδο αλλά και στην εφαρμογή ανθρωπιστικών δράσεων για τη διαχείριση της αστεγίας.

Με το τέταρτο πλέον κεφάλαιο και χρησιμοποιώντας τη διαθέσιμη βιβλιογραφία γίνεται η μετάβαση στην ελληνική περίπτωση. Πρόκειται δηλαδή για ένα κεφάλαιο όπου θα παρουσιαστεί η εξέλιξη της κοινωνίας των πολιτών στην Ελλάδα αλλά και πώς αυτή επηρεάζεται κατά τα χρόνια της κρίσης. Το τρίτο μέρος του κεφαλαίου καταπιάνεται με το φάσμα των επικρατέστερων πολιτικών που ακολουθούνται στην Ελλάδα με στόχο τη διαχείριση της αστεγίας.

Με βάση αυτή την ταξινόμηση, στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στην έρευνα πεδίου, με στόχο την αποτίμηση της συνεισφοράς της κοινωνίας των πολιτών στη διαχείριση φαινομένων έλλειψης στέγης στην περιοχή της Αθήνας. Στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας πεδίου σε ΜΚΟ που ασχολούνται με την αντιμετώπιση της έλλειψης στέγης στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στην περιοχή της Αθήνας. Εξετάζονται οι υπηρεσίες που παρέχονται και τα μέσα παρέμβασης αλλά και το βεληνικές των παρεμβάσεων τους. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην οργανωσιακή τους κουλτούρα αλλά και στη διαδικασία εξασφάλισης των αναγκαίων οικονομικών πόρων. Εξετάζοντας τις πολιτικές για την έλλειψη στέγης, διαπιστώνεται η παγίωση ενός υπολειμματικού μοντέλου παροχής κοινωνικής προστασίας. Στο επίκεντρο βρίσκονται οι πολιτικές διαχείρισης καταστάσεων έκτακτης ανάγκης, οι οποίες στο μεγαλύτερο ποσοστό επαφίενται στις κοινωνικές παρεμβάσεις των ΜΚΟ.

Στα συμπεράσματα της μελέτης επιχειρείται μία συμπύκνωση όσων αναλύθηκαν διεξοδικά στα επιμέρους κεφάλαια. Οι διαπιστώσεις προέκυψαν από μία

σύγκριση των στοιχείων του θεωρητικού και εμπειρικού μέρους, οι οποίες οδηγούν στη δημιουργία αμφιβολιών για την αποτελεσματικότητα της κοινωνικής πολιτικής αλλά και των επιπτώσεων που ενέχει για την ευάλωτη ομάδα των αστέγων. Ωστόσο, η μελέτη κλείνει με ορισμένες προτάσεις – προϋποθέσεις ώστε να υπάρξει μία αισιόδοξη εξέλιξη στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής μελλοντικά.

Α' ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Κεφάλαιο 1^ο

Εννοιολογική προσέγγιση και εξέλιξη της κοινωνίας των πολιτών

1.1: Αποσαφήνιση εννοιών

Στο θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας θα πραγματοποιηθεί επισκόπηση σχετικά με την ανάδυση και επικράτηση της κοινωνίας των πολιτών και των μη κυβερνητικών οργανώσεων στο πλαίσιο του εδάφους που διανοίγεται από τη συρρίκνωση του κρατικού πυλώνα μέσω της επικράτησης του νεοφιλελεύθερου κράτους ευημερίας. Το εγχείρημα αυτό θα πραγματοποιηθεί κυρίως μέσα από την άντληση υλικού από ακαδημαϊκά ψηφιακά αποθετήρια ευρετηρίασης επιστημονικών κειμένων αλλά και μέσω χρήσης ακαδημαϊκών βιβλιοθηκών. Ειδικότερα, σε αυτή την ενότητα θα επιχειρηθεί εννοιολογική προσέγγιση των κυριότερων εννοιών που θα διατρέξουν το σύνολο της εργασίας, όπως η κοινωνία των πολιτών. Πεδίο μελέτης και εφαρμογής αυτών των μετασχηματισμών είναι το πεδίο της ανθρωπιστικής δράσης και ιδιαίτερα οι πρωτοβουλίες κοινωνικής μέριμνας για τον πληθυσμό των αστεγών. Θα γίνει αναφορά στον τρόπο που εξελίσσονται οι οργανώσεις ιστορικά τόσο στον διεθνή χώρο όσο και στην Ελλάδα από τα πρώτα χρόνια εμφάνισής τους έως και σήμερα.

Οι ανθρωπιστικές δράσεις συμπεριλαμβάνουν ένα ευρύ πεδίο δραστηριοτήτων που έχουν ως στόχο κυρίως την διαχείριση καταστάσεων έκτακτης ανάγκης. Πιο συγκεκριμένα, οι ενέργειες αποσκοπούν στην παροχή βοήθειας σε άτομα που επλήγησαν από φυσικές ή ανθρωπογενείς καταστροφές, στην διαχείριση επισιτιστικών κρίσεων ή καταστάσεων ακραίας φτώχειας και υλικής αποστέρησης (Paulman, 2013). Οι κυριότεροι φορείς που συγκροτούν ανθρωπιστικές δράσεις είναι διεθνείς οργανισμοί, κράτη, μη κυβερνητικές οργανώσεις, μεμονωμένα άτομα ή σύνολο αυτών με εθελοντική και ατομική πρωτοβουλία (Fassin, 2012).

Με μία ιστορική αναδρομή στην ανθρώπινη ιστορία γίνεται αντιληπτό πως ανθρωπιστική βοήθεια υπήρχε σε κάποια μορφή καθ' όλη τη διάρκειά της, ωστόσο κυρίως από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα άρχισε να αποκρυσταλλώνεται στην πιο σύγχρονη μορφή της (Smith, 2015). Μία κοινά αποδεκτή άποψη είναι ότι οι ανθρωπιστικές δράσεις θεωρούνταν ότι είχαν τη μορφή διανομής τροφίμων ή παροχή υλικής βοήθειας και οργανώνονταν σε περιπτώσεις φυσικών καταστροφών, όπως ξηρασίας και πείνας. Λόγω της πολύπλοκης εξέλιξης των παγκόσμιων γεγονότων και σε μεγάλο βαθμό ως απάντηση στις ένοπλες συγκρούσεις η σύγχρονη ανθρωπιστική βοήθεια παρέχεται από πλήθος οργανώσεων και φορέων. Ακόμη, είναι

αξιοσημείωτος ο ρόλος τους μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου, από τη δεκαετία του 1990 στο πλαίσιο ανάπτυξης του νεοφιλελεύθερου κράτους ευημερίας (Davis, 2008, Smith, 2015).

Ο ρόλος της «κοινωνίας των πολιτών» κρίθηκε ιδιαίτερα σημαντικός για την προάσπιση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και την παροχή βοήθειας μέσα σε ένα γενικότερο πλαίσιο της κρατικής συρρίκνωσης. Στην πραγματικότητα είναι δύσκολο να αποδοθεί ένας διακριτός ορισμός καθώς αποτελεί μία πολύσημη έννοια και χρειάζεται να μελετάται σε συνάρτηση με διάφορους παράγοντες (Alexander, 1998, Mouzelis and Pagoulatos, 2002). Κατά τη διαδικασία του εγχειρήματος αυτού, στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποδίδεται ο εξής ορισμός: *ως κοινωνία των πολιτών εννοούνται μορφές κοινωνικής δράσης μεμονωμένων ατόμων ή ομάδων, που δεν συνδέονται αλλά και ούτε διοικούνται από το κράτος. Επίσης, αναλαμβάνει τον ρόλο της προάσπισης των κοινωνικών συμφερόντων αλλά και διαμεσολάβησης με τους πολίτες* (Alexander, 1998).

Στα πλαίσια εξυπηρέτησης των αναγκών ιδιαίτερα των ευπαθών κοινωνικών ομάδων προβάλλεται το εγχείρημα της «κοινωνικής ανάπτυξης». Ο όρος υποδηλώνει την ανάγκη προβολής της δυναμικότητας της κοινωνίας, ώστε τα μέλη της να επωφεληθούν από αυτή. Με στόχο την κοινωνική ανάπτυξη ενισχύεται η προοπτική βελτίωσης της ανθρώπινης ύπαρξης αλλά και της γενικότερης κοινωνικής ευημερίας. Υπό αυτές τις συνθήκες η κοινωνία των πολιτών προάγεται σαν ένας άτυπος θεσμικός μηχανισμός διαρκούς αναπτυξιακής διαδικασίας. Στοχεύοντας στην αναβάθμιση του ατομικού κοινωνικού ρόλου για προσδιορισμό κοινωνικής ευημερίας και κατ' επέκταση της συνολικής ανάπτυξης. Ωστόσο, η ρητορική της «κοινωνικής ανάπτυξης» διεγείρει αρκετούς προβληματισμούς αλλά και αμφιβολίες για το περιεχόμενό της. Πιο συγκεκριμένα, φαίνεται σαν ένα μέσο μετατόπισης της ευθύνης στην κοινωνία των πολιτών ενώ παράλληλα υπηρετεί τη νομιμοποίηση της κρατικής απόσυρσης (Roberts and Fairley, 1996, Στραβοσκούφης, 2006).

Λαμβάνοντας υπόψη ότι με τη μετάβαση στο νεοφιλελεύθερο κράτος ευημερίας απελευθερώνεται η αγορά και στόχος είναι η οικονομική μεγέθυνση, ο στόχος της κοινωνικής ανάπτυξης θα έπρεπε να είναι η παρέμβαση για τις ευάλωτες ομάδες που δεν ωφελούνται από αυτή. Σε πολλές περιπτώσεις ο ανταγωνισμός που σημειώνεται μεταξύ του κράτους και της αγοράς ωθεί στην διαιώνιση των κοινωνικών προβλημάτων. Η επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σαν μία σφοδρή επίθεση απέναντι στο κράτος. Το τελευταίο

ελαχιστοποιείται ώστε να αναπτυχθεί όσο πιο ανεμπόδιστα γίνεται η αγορά (Roberts and Fairley, 1996, Στραβοσκούφης, 2006).

Σύμφωνα με τους υποστηρικτές του «τρίτου δρόμου», η κοινωνία των πολιτών θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένας διαμεσολαβητής ώστε να χτιστεί μια σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ πολιτών και αγοράς – κράτους. Έτσι, δημιουργούνται άτυπα δίκτυα εμπιστοσύνης χωρίς να προωθείται η υποβάθμιση του κράτους. Στα πλαίσια ανάπτυξης του βιομηχανικού καπιταλισμού η κοινωνία των πολιτών λειτουργούσε είτε ως αντίποδας του κράτους είτε ως διαμεσολαβητής μεταξύ κυβέρνησης και κυβερνώντων ή ακόμη και ως μέση οδός μεταξύ αγοράς και κράτους (Giddens, 1998, Μουζέλης, Παγουλάτος, 2017).

Στην σύγχρονη κοινωνική πολιτική όπου το κράτος ευημερίας σημειώνει συρρίκνωση, κεντρικά ζητήματα είναι η ιεράρχηση και κάλυψη των κοινωνικών αναγκών. Κάτω από τις νέες συνθήκες και ιδιαίτερα την δεκαετία του 1990 ενισχύεται η πολυεπίπεδη διακυβέρνηση. Βάσει της τελευταίας εμπλέκονται ακόμη πιο έντονα πολλοί φορείς στη διαδικασία λήψης αποφάσεων αλλά και στην παροχή κοινωνικής προστασίας. Η εδραίωση του προνοιακού πλουραλισμού ήταν από τους σημαντικότερους παράγοντες ανάδυσης και ραγδαίας εξάπλωσης των ΜΚΟ τόσο διεθνώς όσο και στην Ελλάδα κυρίως από τη δεκαετία του 1990 (Arapoglou and Gounis, 2015, Κουραχάνης, 2017).

Η ποιότητα αλλά και η ποσότητα των φορέων διαμορφώνεται βάσει των κοινωνικών αξιών και της κουλτούρας που χαρακτηρίζουν την κάθε χώρα. Δίνεται έμφαση σε πλουραλιστικές αντιλήψεις σχετικά με την άσκηση της κοινωνικής πολιτικής σταδιακά. Ο υπολειμματικός χαρακτήρας του ρόλου του κράτους καθιστά αναγκαία τη συνεργασία διάφορων δρώντων με στόχο την εκπλήρωση κοινωνικών δικαιωμάτων (Κουραχάνης, 2015). Ο προνοιακός πλουραλισμός - το μίγμα ευημερίας ενισχύεται από την αναγνώριση των άτυπων μορφών φροντίδας, όπως είναι η οικογένεια κυρίως στην περίπτωση των χωρών του νοτιοευρωπαϊκού κράτους ευημερίας. Αλλά πολύ περισσότερο από την ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών των ΜΚΟ και τη συνεργασία αυτών με το κράτος (Arapoglou and Gounis, 2015, Στραβοσκούφης, 2006).

Κατά την διάρκεια του 20^{ου} αιώνα το κράτος ευημερίας και η άσκηση κοινωνικής πολιτικής συνδέεται άμεσα με τον λεγόμενο τρίτο τομέα, ο οποίος περιλαμβάνει τις οργανώσεις που δεν έχουν ως στόχο το κέρδος αλλά την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών. Ο τρίτος τομέας χαρακτηρίζεται από

ποικιλομορφία οργανωτικών μορφών και εννοιών. Περιλαμβάνει εθελοντικές οργανώσεις, μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, μη κερδοσκοπικά ιδρύματα, την κοινωνία των πολιτών, οργανώσεις αλληλεγγύης καθώς και αλληλοβοηθητικές οργανώσεις (Enjolras et al. 2018²).

Παρότι υπάρχουν πολλές κατηγοριοποιήσεις αναφορικά με το είδος και τη μορφή που μπορούν να λάβουν οι ΜΚΟ θα ασχοληθούμε με τις δύο επικρατέστερες³. Η πιο συνηθισμένη μορφή του τρίτου τομέα είναι οι Μη Κερδοσκοπικοί Οργανισμοί. Δηλαδή *ιδιωτικοί οργανισμοί που ασκούν δραστηριότητα για να απαλύνουν τον πόνο, να προωθήσουν τα συμφέροντα των φτωχών, την προστασία του περιβάλλοντος, την παροχή βασικών κοινωνικών υπηρεσιών, ή αναλαμβάνουν την ανάπτυξη της κοινότητας* (Moris, 2000, Στραβοσκούφης, 2006).

Ακολουθεί η κατηγορία των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, οι οποίες αποτελούν την πιο σύγχρονη μορφή οργανωμένης δράσης της κοινωνίας των πολιτών. Το κύριο περιεχόμενο τους είναι η εκτέλεση ανθρωπιστικών λειτουργιών και η διαμεσολάβηση μεταξύ πολιτών και κυβέρνησης (Moris, 2000, Στραβοσκούφης, 2006).

1.2: Ιστορική εξέλιξη ανθρωπιστικών δράσεων και ΜΚΟ

Οι πρώτες ενδείξεις ανθρωπιστικών δράσεων χρονολογούνται από την αρχαιότητα όπου λάμβαναν συνήθως θεοκρατικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης αλλά και κοινοτικές μορφές κοινωνικής μέριμνας (Guillermant, 1994). Όμως, σταδιακά με τη νεωτερικότητα τίθενται νέες βάσεις για την ανάπτυξη του ανθρωπισμού. Εισαγωγικά οι πρώτες πιο σύγχρονες ανθρωπιστικές δράσεις παρατηρούνται αρκετά χρόνια πριν και συγκεκριμένα τον 18^ο αιώνα. Ο αντίκτυπος των υπερεθνικών πολιτικών ήταν καθοριστικής σημασίας για την αντιμετώπιση της δουλείας τον αιώνα αυτό. Τον 19^ο οι ενέργειες επικεντρώνεται στη διαχείριση της επισιτιστικής κρίσης, τον 20^ο αιώνα στο προσφυγικό ζήτημα ενώ τον 21^ο στην αντιμετώπιση της ακραίας φτώχειας που μαστίζει το σύνολο των ευρωπαϊκών κρατών (Davis, 2008).

Στην πραγματικότητα η αναζήτηση της επακριβούς εξελικτικής πορείας της κοινωνίας των πολιτών συναντά δυσκολίες. Αυτό οφείλεται στο γεγονός πως δεν έχει

---

² Όπως αναφέρεται από τους Roy, Angela, Eikenberry and Teasdale, 2021.

³ Στα πλαίσια της κοινωνίας των πολιτών δραστηριοποιούνται πολλές οργανώσεις με διαφορετικό προσανατολισμό, όπως ομάδες αυτοβοήθειας, περιβαλλοντικές οργανώσεις, Οργανώσεις Ανθρώπινων Δικαιωμάτων.

ακολουθηθεί μία γραμμική πρόοδος αλλά αντίθετα δέχεται επιρροές από τις εκάστοτε επικρατούσες συνθήκες. Οι πρώτες πιο οργανωμένες δράσεις ανθρωπισμού συναντιούνται τον 18^ο και 19^ο αιώνα. Κατά κύριο λόγο την κινητοποίηση των ανθρωπιστών πυροδότησε το αίσθημα της αλληλεγγύης και της συμπόνιας προς τα άτομα που βίωναν ακραίες συνθήκες. Όμως, ακόμη περισσότερο επηρεάστηκαν από την εμπόλεμη κατάσταση που επικρατούσε (Davis, 2008).

Οι πρώτες οργανωμένες κοινωνίες των πολιτών εντοπίζονται το 1839. Σύμφωνα με μελέτες έως το 1854 είχαν ιδρυθεί ήδη έξι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, ενώ σταδιακά επεκτάθηκαν στις 163 (Davis, 2008). Ανυπολόγιστης σημασίας για την εξέλιξη του ανθρωπιστικού τομέα ήταν η ίδρυση της πρώτης ιδιωτικής ανθρωπιστικής οργάνωσης «Ερυθρός Σταυρός» το 1863 από τον Ελβετό Ερρίκο Ντυνάν. Υπό τις τεταμένες συνθήκες των πολεμικών συγκρούσεων που επικρατούσαν άνοιξε ο δρόμος για το πρώτο πραγματικό διεθνές ίδρυμα. Το έτος που ακολούθησε, το 1864, υπεγράφη η πρώτη Σύμβαση της Γενεύης με ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο για την λειτουργία του ανθρωπιστικού χώρου. Πιο συγκεκριμένα, όριζε συγκεκριμένες οδηγίες για την παροχή ουδέτερων ανθρωπιστικών βοηθημάτων (Smith, 2015).

Η ίδρυση του Ερυθρού Σταυρού ουσιαστικά έθεσε τις βάσεις για τις αρχές που θα έπρεπε να διέπουν τις ανθρωπιστικές δράσεις και οι οποίες μάλιστα καθιερώθηκαν και αργότερα το 1991 σε συνέλευση του ΟΗΕ (Smith, 2015). Τα βασικά χαρακτηριστικά είναι ο ανθρωπισμός, η αμεροληψία, η ανεξαρτησία και η ουδετερότητα (Smith, 2015, Maxwell and Gelsdfor 2019).

Πιο συγκεκριμένα, η αρχή του ανθρωπισμού προβλέπει την προστασία και τον σεβασμό όλων των ανθρώπων αλλά και την προάσπιση των δικαιωμάτων τους. Η αρχή της αμεροληψίας, απαιτεί την παροχή βοήθειας πρωτίστως βάσει ανάγκης και δεύτερον χωρίς να βασίζεται σε άλλες διακρίσεις συμπεριλαμβανομένου του φύλου, της φυλής, της εθνικότητας, της τάξης, πολιτικών ή θρησκευτικών πεποιθήσεων. Ακολουθεί η αρχή της ουδετερότητας που δηλώνει την ευθύνη των οργανώσεων να παρέχουν βοήθεια χωρίς να ευνοείται κάποια συγκεκριμένη πολιτική, θρησκευτική ή ιδεολογική τάση. Τέλος, η αρχή της ανεξαρτησίας αναφέρεται στην απαίτηση των οργανώσεων να μην επηρεάζονται από πολιτικούς ή στρατιωτικούς στόχους (Smith, 2015, Maxwell and Gelsdfor 2019).

Μετά το πέρας του Α' Παγκοσμίου πολέμου και την συμβολή της δράσης του Ερυθρού Σταυρού τέθηκαν οι βάσεις για την επέκταση και άλλων οργανώσεων.

Ιδρύθηκε ο Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών, με κεντρικό του ρόλο την προστασία των ευάλωτων ομάδων και την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Σταδιακά άρχισαν να εμφανίζονται ιδιαίτερα γνωστοί οργανισμοί όπως η Unicef αλλά και η Ύπατη Αρμοστεία για τους πρόσφυγες (Davis, 2008).

Τον 19^ο αιώνα έρχονται στο προσκήνιο οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις με την πιο σύγχρονη μορφή τους. Πιο συγκεκριμένα, το 1839 έχουμε την Διεθνή οργάνωση κατά της δουλείας. Αποτέλεσε μία πολύ σημαντική διακρατική οργάνωση, καθώς προχώρησε στην κατάργηση του πιεστικού πολιτικού ζητήματος των ΗΠΑ. Την ίδια περίοδο η κοινωνία των πολιτών οδήγησε στην υπογραφή σημαντικών συμβάσεων. Πρόκειται για την Διεθνή Σύμβαση Εργαζομένων το 1864 και την Διεθνή σύμβαση ειρήνης το 1891 (Davis, 2008).

Περνώντας πλέον στον 20^ο αιώνα παρατηρήθηκε διπλάσιος αριθμός των ΜΚΟ συγκριτικά με όλο τον προηγούμενο αιώνα. Ειδικότερα έως το 1945 ο αριθμός των οργανώσεων ξεπερνούσε τις 1000. Το 1920 από τις πιο αξιοσημείωτες ΜΚΟ ήταν η εξής: «Σώστε τα παιδιά». Το 1922 οργανώθηκε ο Διεθνής σύνδεσμος για τα ανθρώπινα δικαιώματα κάτι που επέφερε νέες οργανώσεις (Davis, 2008).

Διάφοροι μελετητές έχουν επιχειρήσει την χαρτογράφηση της εξελικτικής πορείας των ανθρωπιστικών δράσεων κατά την διάρκεια της νεωτερικής περιόδου. Πολλοί εξ αυτών αναφέρουν πως ο Ψυχρός Πόλεμος (1945 – 1989) είχε εμβληματική σημασία για την εδραίωση του ανθρωπιστικού τομέα. Οι ανθρωπιστικές οργανώσεις διαχειρίστηκαν τα περιστατικά ανθρωπιστικών κρίσεων (Ryerson, 2015). Μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου η διεθνής κοινωνία των πολιτών διαδραμάτισε ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο, καθώς συνέβαλλε προς μία κατεύθυνση επαναπροσδιορισμού της ανάπτυξης και της ασφάλειας, δίνοντας έμφαση στον ανθρωπισμό. Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974, σημειώθηκαν πολλές πρωτοβουλίες σε διάφορες πόλεις της χώρας, έχοντας περισσότερο χαλαρή μορφή ομάδων και όχι επίσημων οργανώσεων (Sotiropoulos, 2014).

Οι ΜΚΟ γνώρισαν σπουδαία αύξηση στον δυτικό κόσμο μέσω της παγκοσμιοποίησης με την οποία προέκυψαν προβλήματα που δεν μπορούσαν να λυθούν στα πλαίσια ενός έθνους. Ταυτόχρονα ο ρόλος των οργανώσεων ενισχύεται με την σταδιακή υποχώρηση του κράτους πρόνοιας αλλά και την αδυναμία των κρατών να εξασφαλίσουν στο έπακρο αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης στους πολίτες. Έτσι, από το 1980 άρχισαν να επιδιώκονται εναλλακτικές μορφές ανάπτυξης προβάλλοντας τις ΜΚΟ σαν ένα μέσο για να γεφυρωθεί το χάσμα μεταξύ των

αναγκών των πολιτών και των υπηρεσιών. Κατά τη δεκαετία 1992-2002 ο αριθμός των διεθνών ΜΚΟ αυξήθηκαν κατά 19,3% (Banks and Hulme 2012).

Ο ρόλος των οργανώσεων του τρίτου τομέα μεταβαλλόταν διαχρονικά αναλόγως και με τις δυνατότητες της εκάστοτε περιόδου. Μετά τον ψυχρό πόλεμο διευρύνθηκε ο ρόλος τους αλλά διευκολύνθηκε και η δράση τους. Αρχικά, στην εξελικτική αυτή πορεία συνέβαλαν τεχνολογικοί παράγοντες. Επιτεύχθηκε φθηνή αεροπορική μετακίνηση, ανάπτυξη των τηλεπικοινωνιών και του διαδικτύου. Ακόμη, στα μέσα του 19^{ου} αιώνα έχουμε την εμφάνιση των τηλεγραφημάτων. Οικονομικοί λόγοι όπως η παγκόσμια οικονομία συνέβαλαν στην επέκταση της κοινωνίας των πολιτών από τον 19^ο αιώνα έως και σήμερα. Ακολουθεί η κατηγορία των κοινωνικών παραγόντων. Οι δημογραφικές αλλαγές σε συνάρτηση με την αστικοποίηση οδήγησαν σε ευαισθητοποίηση της παγκόσμιας συνείδησης. Τέλος, στην επέκταση της κοινωνίας των πολιτών συνέβαλαν εσωτερικές και εξωτερικές πολιτικές. Τέτοια παραδείγματα είναι ο εκδημοκρατισμός και η επέκταση της ειρήνης (Davis, 2008).

Οι λόγοι ανάπτυξης της κοινωνίας των πολιτών συνέβαλαν στην συστηματικότερη και πιο οργανωμένη λειτουργία των ΜΚΟ. Πιο συγκεκριμένα, διευκολύνθηκε η δημοσίευση στοιχείων, η αποστολή αντιπροσώπων για συγκεντρώσεις μελών των ΜΚΟ όπως και η συμμετοχή σε συνέδρια της κοινωνίας των εθνών (Davis, 2008). Στα πιο σύγχρονα πλαίσια συνέβαλε και η αύξηση της μετανάστευσης και οι παράτυποι μετανάστες με την κατάρρευση του κρατικού σοσιαλισμού στην Ανατολική Ευρώπη το 1990. Παρότι εισήλθαν στην Ελλάδα σαν πέρασμα για άλλα κράτη παρέμειναν στη χώρα, δημιουργώντας μια σχεδόν ανθρωπιστική κρίση. Οι συνθήκες διαβίωσης ήταν ιδιαίτερα δύσκολες και το κράτος δεν αποδείχθηκε ικανό να διαχειριστεί την κατάσταση. Ως εκ τούτου οι ΜΚΟ κλήθηκαν να βοηθήσουν. Καθοριστικής σημασίας ήταν οργανώσεις όπως οι Γιατροί χωρίς σύνορα και οι γιατροί του κόσμου που φρόντιζαν τους ασθενείς (Sotiropoulos, 2014).

Κεφάλαιο 2^ο

Η προσέγγιση της εργαλειοποιημένης ανθρωπιστικής δράσης

2.1: Η επιρροή του νεοφιλελεύθερου καθεστώτος και η έννοια του προνοιακού πλουραλισμού

Η εμφάνιση των ΜΚΟ αναδύεται έντονα μέσω της επέκτασης του νεοφιλελευθερισμού όπως θα παρουσιαστεί διεξοδικότερα στη συνέχεια. Το νεοφιλελεύθερο καθεστώς επέτρεψε την ανάμειξη των κυβερνήσεων στις δράσεις των

οργανώσεων, δημιουργώντας ένα νέο τοπίο στον ανθρωπιστικό τομέα (Paulman, 2013). Στο νέο τοπίο παρατηρείται ελαχιστοποίηση της κοινωνικής προστασίας, προκρίνοντας με αυτό τον τρόπο ιδιαίτερα το ρόλο της κοινωνίας των πολιτών. Με απώτερο στόχο τον ‘εκδημοκρατισμό της ανάπτυξης’, η κάλυψη των αναγκών των ευάλωτων και περιθωριοποιημένων ομάδων παρέχεται μέσω ενός ‘διχτύου προστασίας’ ενώ παράλληλα προωθείται η ατομική ευθύνη (Carapico, 2000).

Στην ενότητα που ακολουθεί θα γίνει μία προσπάθεια παράθεσης των μετασχηματισμών που σημειώθηκαν στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής. Στον ελληνικό χώρο η κοινωνική πολιτική διαμορφώνεται μέσα από τις ευρύτερες παγκόσμιες μεταβολές. Το νέο τοπίο άρχισε να διαμορφώνεται από το 1980 και έπειτα που εδραιώθηκε το νεοφιλελεύθερο κράτος ευημερίας. Την ίδια περίοδο αναδύεται και η έννοια του προνοιακού πλουραλισμού, με καθοριστική σημασία για τον σύγχρονο χαρακτήρα της κοινωνικής πολιτικής. Η υιοθέτηση του πλουραλισμού της κοινωνικής πρόνοιας, παράλληλα με την αστική διακυβέρνηση και τις κοινωνικές καινοτομίες επιδρούν στην χάραξη των μεταρρυθμιστικών πολιτικών (Arapoglou and Gounis, 2015).

Ο προνοιακός πλουραλισμός και η διακυβέρνηση επιτρέπει περιθώρια δραστηριοποίησης και συνεργασίας μεταξύ του κράτους, της κοινωνίας των πολιτών και της αγοράς για την άσκηση πολιτικής με κατεύθυνση κοινούς στόχους. Η ιδιωτική πρωτοβουλία στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών λαμβάνει ιδιαίτερη ένταση σε ένα γενικότερο πλαίσιο συρρίκνωσης του κράτους πρόνοιας. Ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσεων μπορεί να παρατηρηθεί απόσυρση του κράτους αναλόγως τις σχέσεις με την αγορά και τις πολιτικές δυνάμεις της εκάστοτε περιόδου. Το πρόβλημα που ενδέχεται να παρουσιαστεί υπό αυτές τις συνθήκες είναι η ασάφεια των κανόνων και της συγκεκριμένης πολιτικής κατεύθυνσης. Από τα βασικότερα γνωρίσματα της διακυβέρνησης είναι η μεταφορά των πολιτικών σε διακρατικές ή υποεθνικές κλίμακες. Αυτή η αναδιάρθρωση και οι νέες στρατηγικές πολιτικές φέρνουν στο προσκήνιο νέα μοντέλα διακυβέρνησης (Arapoglou and Gounis, 2015).

Υπό αυτές τις συνθήκες, η έννοια του προνοιακού πλουραλισμού προάγει το μίγμα ευημερίας χωρίς το κράτος να κατέχει το μονοπώλιο άσκησης κοινωνικής πολιτικής (Pinker, 1971). Σύμφωνα με τον Giddens (1998), η από κοινού δραστηριοποίηση του κράτους, της αγοράς και της κοινωνίας των πολιτών ήταν δυνατό να παρέχει κοινωνικά αγαθά και υπηρεσίες με πιο αποτελεσματικό τρόπο.

Κύριο γνώρισμα του νεοφιλελεύθερου κράτους ευημερίας πέρα από την κρατική συρρίκνωση ήταν τόσο η μείωση των κοινωνικών δαπανών όσο και η υποστελέχωση των κοινωνικών υπηρεσιών. Ως εκ τούτου, ο τρίτος τομέας ήρθε να καλύψει αυτά τα κενά, καθιστώντας τις ΜΚΟ κύριο φορέα άσκησης κοινωνικής πολιτικής (Bennett et al., 2015). Οι μεταβολές που επήλθαν στο κράτος ευημερίας και η υιοθέτηση της νεοφιλελεύθερης αντίληψης άνοιξε τον δρόμο για την ιδιωτικοποίηση της κοινωνικής πολιτικής. Ωστόσο, δημιουργήθηκαν πολλές αδυναμίες στο σύστημα κοινωνικής προστασίας (Taylor – Gooby, 2004).

Μετά την λήξη του Ψυχρού πολέμου και με την ήττα της ΕΣΣΔ εδραιώνεται ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός σε παγκόσμιο επίπεδο. Παράλληλα, με το πέρας του ψυχρού πολέμου επιταχύνεται η επίθεση στα κοινωνικά δικαιώματα και ευρύτερα στην κοινωνική πολιτική. Έτσι, τέθηκαν νέες βάσεις σε παγκόσμιο επίπεδο, ενώ μάλιστα μεταβλήθηκε και ο τρόπος λειτουργίας της διεθνής διακυβέρνησης (Duffield, 1994). Όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη ενότητα το 1990 ήταν μία περίοδος ακμής των ΜΚΟ ενώ παράλληλα παρατηρείται διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής τους, σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο (Carapico, 2000).

Το νέο αυτό τοπίο ήρθε ως αποτέλεσμα εθνικών και διεθνών τάσεων. Μεταξύ των κυριότερων παραγόντων είναι οι πολιτικοί, καθώς δόθηκαν μεγαλύτερα περιθώρια δράσης σε θρησκευτικές, φιλανθρωπικές και κοινωνικές ενώσεις. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν οι περικοπές του κρατικού προϋπολογισμού σε βασικές κοινωνικές υπηρεσίες οι οποίες ήταν ήδη υποβαθμισμένες. Επιπροσθέτως, ευθύνη είχαν και οι κοινωνικές τάσεις. Οι επιπτώσεις που επέφερε η αστικοποίηση ταυτόχρονα με την κοσμοπολιτικοποίηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αλλά και των ανησυχιών για επίκαιρα ζητήματα. Οι δράσεις των ΜΚΟ ενθαρρύνθηκαν ιδιαίτερα από διεθνείς οργανισμούς ανάπτυξης και δυτικές ομάδες υπεράσπισης (Carapico, 2000).

Η παγκοσμιοποίηση σε συνδυασμό με την εδραίωση του νεοφιλελευθερισμού δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην ιδιωτική πρωτοβουλία και στον καθοριστικό ρόλο που μπορεί να έχει για την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων. Πιο συγκεκριμένα, στη βάση της νεοφιλελεύθερης αντίληψης επεκτείνονται τα κοινωνικά προβλήματα. Για παράδειγμα η ανεργία και η έλλειψη στέγης δεν αποτελούν αποτέλεσμα των δομικών παραγόντων δηλαδή μεταβολών στο πολιτικό και οικονομικό επίπεδο. Αντιθέτως, αποδίδονται στον ατομικό παράγοντα, σε

συμπεριφορές και στον τρόπο ζωής. Ως εκ τούτου και η λύση του ζητήματος πρέπει να αναζητηθεί μέσω της ατομικής συμπεριφοράς (Carapico, 2000).

Από το 1970 οι ΜΚΟ άρχισαν να λαμβάνουν σημαντική θέση στον αναπτυξιακό τομέα, ενώ παράλληλα άρχισαν να δέχονται νέες προκλήσεις. Η ιδεολογική άνοδος του νεοφιλελευθερισμού την ίδια περίοδο συνοδεύτηκε από την επίσης άνοδο της διαρθρωτικής προσαρμογής στις πολιτικές βοήθειας, στις μειώσεις των δημοσίων δαπανών αλλά και την σταδιακή απόσυρση των κρατικών υπηρεσιών (Murray and Overton, 2011⁴).

Σύμφωνα με τον Sotiropoulos (2014) την περίοδο 1974-2012 οι περισσότερες ΜΚΟ και τα άτυπα δίκτυα διατηρούσαν χαμηλό βαθμό ανάπτυξης καθώς οι ισχυρές κομματικές οργανώσεις είχαν δημιουργήσει τις δικές τους παρατάξεις. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τα κόμματα να έχουν έντονη παρουσία και να περιορίζουν την αυτόνομη δράση της κοινωνίας των πολιτών. Παράλληλα, η κυβέρνηση προχώρησε στην επιδότηση συγκεκριμένων μόνο ΜΚΟ για τη δημιουργία πελατειακών σχέσεων. Ασφαλώς, αυτή η πρακτική έδρασε αρνητικά στην ποιότητα της δημοκρατίας σχετικά με την λογοδοσία, τη διαφάνεια και την εκπροσώπηση.

Στη σύγχρονη εποχή των ιδιωτικοποιήσεων παρατηρείται ολοένα και περισσότερη αποδυνάμωση του κοινωνικού κράτους ευημερίας. Υπό αυτές τις συνθήκες οι αρμόδιοι φορείς χάραξης διεθνών πολιτικών φέρνουν εντονότερα στο προσκήνιο τη σημασία των ανθρωπιστικών οργανώσεων. Οι τελευταίες συμπληρωματικά με πρωτοβουλίες του ιδιωτικού τομέα αναλαμβάνουν την παροχή ενός δικτύου κοινωνικής προστασίας, το οποίο δύναται να συμπληρώσει ή ακόμη και να αντικαταστήσει τις υφιστάμενες κοινωνικές υπηρεσίες (Carapico, 2000).

Ωστόσο, σε ένα αστικό- δημοκρατικό περιβάλλον η κοινωνία των πολιτών πρέπει να είναι αυτόνομη από την κυβέρνηση και τα πολιτικά κόμματα, ώστε να είναι σε θέση να υπερασπιστεί τα δημόσια αγαθά, όπως την ελευθερία έκφρασης (Sotiropoulos, 2014). Γίνεται εύκολα αντιληπτό πως με την εμπλοκή των κυβερνήσεων δεν μπορούν να τηρηθούν οι αρχές της ουδετερότητας και της αυτονομίας, ενώ μάλιστα οι δράσεις δεν στοχεύουν αποκλειστικά στην παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας. Αντιθέτως, με την καθοδήγηση των κομμάτων συγκροτούνταν αποστολές.

---

⁴ Όπως αναφέρεται από τους Nicola Banks and David Hulme (2012)

Το ενδιαφέρον για τη συμβολή των ΜΚΟ στην παροχή υπηρεσιών αυξήθηκε σημαντικά λόγω της αναγκαστικής μείωσης των κρατικών υπηρεσιών αλλά και διότι είχαν πλεονεκτήματα σχετικά με τον τρόπο παροχής υπηρεσιών. Με άλλα λόγια, οι δράσεις τους χαρακτηρίζονταν από καινοτομία, ευελιξία αλλά και ορθότερο τρόπο δημιουργίας προγραμμάτων. Αυτοί οι παράμετροι είχαν ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της αυτονομίας και της βιωσιμότητάς τους (Korten, 1987⁵).

Οι κυβερνήσεις θεωρούσαν τις ΜΚΟ σαν ένα διαμεσολαβητή μεταξύ κράτους και πολιτών, με στόχο την αποφυγή κοινωνικών αναταραχών σε μία προσπάθεια προώθησης των φιλελευθεροποιημένων μεταρρυθμίσεων. Επομένως, μετά το τέλος του πολέμου η ανθρωπιστική δράση έχει έντονα χαρακτηριστικά εργαλειοποίησης (Paulman, 2013).

2.2: Συνέπειες της πολιτικής εργαλειοποίησης των ανθρωπιστικών δράσεων – ΜΚΟ

Κεντρικό προβληματισμό σε αυτό το σημείο θα αποτελέσουν οι επιπτώσεις του προνοιακού πλουραλισμού στην οργάνωση της κοινωνίας των πολιτών. Η ανάδυση του προνοιακού πλουραλισμού διαμόρφωσε σε σημαντικό βαθμό την κοινωνία των πολιτών. Ωστόσο, ακόμη και από το 1990 πολλοί ερευνητές εξέφρασαν τις ανησυχίες τους σχετικά με την επιρροή που θα είχε στις ΜΚΟ. Κεντρικό προβληματισμό στα ερευνητικά εγχειρήματα αποτέλεσε το ζήτημα της εξάρτησης από τους χρηματοδότες των δράσεων τους. Με αυτό τον τρόπο έρχονται στο προσκήνιο αμφιβολίες σχετικά με την λογοδοσία, την αυτονομία και την ουδετερότητα των οργανώσεων (Edwards and Hulm, 1996, Carapico, 2000).

Το 1990 ο αριθμός των ΜΚΟ σημειώνει ραγδαία αύξηση. Ωστόσο, το γεγονός ότι δεν υπήρχε ισοτιμία στον τομέα της διεθνούς βοήθειας, αύξανε τον βαθμό επιρροής από τους χρηματοδότες καθιστώντας τις οργανώσεις πιο ευάλωτες. Την ίδια περίοδο η ουδετερότητα και η αυτονομία των οργανώσεων σημειώνει μεταβολές. Πρόκειται για μία περίοδο κατά την οποία οι κυβερνήσεις και τα εκάστοτε κόμματα εμπλέκονται όλο και περισσότερο στην ανθρωπιστική ατζέντα. Οι ενέργειες αυτές στόχευαν στην εξυπηρέτηση πολιτικών τους στοχεύσεων και προσωπικών συμφερόντων (Banks and Hulme, 2012).

---

⁵ Όπως αναφέρεται από τους Nicola Banks and David Hulme (2012)

Διάυλο αυτής της ‘συνεργασίας’ μεταξύ ΜΚΟ και κυβερνήσεων αποτέλεσε σχεδόν αποκλειστικά η χρηματοδότηση. Πιο συγκεκριμένα, οι κυβερνήσεις με το πρόσχημα των χρηματοδοτήσεων των ανθρωπιστικών αποστολών διεύρυναν τα περιθώρια εργαλειοποίησής τους (Banks and Hulme, 2012). Η παροχή χρηματικής βοήθειας προς τις οργανώσεις ενδέχεται να μην αποσκοπούσε απλά στην ανακούφιση των ευάλωτων ομάδων αλλά και στην εργαλειοποίηση των κοινωνικών ζητημάτων για όφελος των χρηματοδοτών (Elbers and Arts, 2011).

Ο διαρκώς αυξανόμενος αριθμός των ΜΚΟ στη σύγχρονη εποχή έχει οδηγήσει σε έναν αθέμιτο ανταγωνισμό μεταξύ των οργανώσεων με απώτερο στόχο την βιωσιμότητα τους. Ενδέχεται να τεθεί στο επίκεντρο ο επαγγελματισμός και να παρεκκλίνουν από τους κοινωνικούς στόχους. Ακόμη, η ανάγκη για επικράτηση στο χώρο δραστηριοποίησής τους πολλές φορές μπορεί να θέσει ως προτεραιότητα την κάλυψη των οργανωτικών συμφερόντων παραμερίζοντας την εξυπηρέτηση των κοινωνικών αναγκών (Banks and Hulme, 2012, Carapico, 2000).

Υπό αυτή την οπτική, εκφράζονται σκέψεις για κατά πόσο η πηγή των χρηματοδοτήσεων μπορεί να ασκήσει επιρροή στις ανθρωπιστικές δράσεις. Χρηματοδοτήσεις που προέρχονται από εθνικά κυβερνήσεις αυξάνουν το διακύβευμα των αγώνων για αυτονομία τηρώντας τις αρχές της ουδετερότητας και της αμεροληψίας. Σε πολλές περιπτώσεις οι χρηματοδοτήσεις προέρχονται από τον διεθνή χώρο κάτι που αποτελεί ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα. Από την μία πλευρά, η ανάμειξη των ξένων κεφαλαίων μπορεί να παρέχει οικονομική βιωσιμότητα της εκάστοτε οργάνωσης αλλά και μία προστασία έναντι των εθνικών αρχών. Ωστόσο, από την άλλη πλευρά μπορεί να επιδιώκουν πολιτική και οργανωτική συμμόρφωση άρα αυξάνονται οι πιθανότητες για ξένη χειραγώγηση (Banks and Hulme, 2012, Carapico, 2000).

Όσον αφορά την ελληνική περίπτωση, η κοινωνία των πολιτών λειτουργούσε πιο ελεύθερα, όμως δεν μπορούσε να προσελκύσει επαρκή κεφάλαια καθώς δεν είχαν αναγνωριστεί σαν σύγχρονες επίσημες οργανώσεις. Ακόμη, υπήρχαν περιπτώσεις όπου η φήμη ελληνικών ΜΚΟ έχει αμαυρωθεί. Αυτό συνέβη καθώς μέσα στο κύμα ανάπτυξης των οργανώσεων, δημιουργήθηκαν ψεύτικες οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών για επιχειρηματικούς σκοπούς. Οι εκπρόσωποι αυτών είχαν στενές σχέσεις με το κράτος ως χρηματοδοτικούς φορείς (Sotiropoulos, 2014).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα λειτουργίας έναντι της κυβέρνησης αποτελεί η Λατινική Αμερική. Η τελευταία συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην ενίσχυση της

κοινωνίας των πολιτών. Από την άλλη πλευρά, βρίσκεται η περίπτωση των οργανώσεων της Αφρικής που λειτουργούν υπό την πλήρη επιρροή των πολιτικών κομμάτων (Drabek,1987).

Ωστόσο, σύμφωνα με την ανθρωποκεντρική προσέγγιση των υπηρεσιών, το ποσοστό των ΜΚΟ που συνεργάζεται με την κυβέρνηση επιδιώκουν αποτελεσματικότερη ολοκλήρωση του ανθρωπιστικού τους ρόλου. Αποτελεί διφορούμενη άποψη αν οι ΜΚΟ μπορούν να αντιμετωπίσουν τη δυσκολία να παραμείνουν μη πολιτικές – ή τουλάχιστον να πείσουν πως δεν είναι – καθώς προωθούν τα συμφέροντα πελατών στην πολιτική αρένα, όπως περιγράφουν χαρακτηριστικά οι Dicklitch and Lwanga (2003).

Η ισχύουσα άποψη του 1990 ότι οι ΜΚΟ είναι ‘ηρωικές οργανώσεις’ που καταπολεμούν τις δύσκολες συνθήκες άρχισε να εκλείπει από την περίοδο της αυξανόμενης αναγνώρισής τους. Μεγάλο μέρος αυτών μεταβάλλονται σε επαγγελματικές και προσανατολισμένες στις υπηρεσίες. Για αυτό το λόγο ο Drabek (1987) δήλωνε πως οι οργανώσεις δεν πρέπει να ξεχνούν την καταγωγή αλλά και τη βάση του ανθρωπισμού που πυροδότησε την εμφάνισή τους.

Ένας δεύτερος σημαντικός προβληματισμός σχετίζεται με την δυνατότητα που έχουν οι ΜΚΟ να διασφαλίσουν την λογοδοσία και την αμεροληψία. Η έντονη εμπλοκή των πολιτικών κομμάτων στις ανθρωπιστικές δράσεις που υλοποιούν οι ΜΚΟ είχε αρκετές συνέπειες στη μορφή αυτών. Σε πρώτο στάδιο επαναπροσδιορίζονται οι σχέσεις των οργανώσεων με τους ισχυρούς και τους μη ισχυρούς. Παρατηρείται δηλαδή μεταστροφή της λογοδοσίας, από κάτω προς τα πάνω (Banks and Hulme, 2012).

Η σχέση εξάρτησης που δημιουργείται μεταξύ των ΜΚΟ και των δωρητών έχει ως αποτέλεσμα οι οργανώσεις του τρίτου τομέα να μην συζητούν τόσο με τους ωφελούμενους. Αντίθετα, παρατηρείται να λογοδοτούν περισσότερο προς τους δωρητές από τους οποίους προσπαθούν να εκμαιεύσουν τα απαιτούμενα κονδύλια. Παράλληλα, μεταβάλλεται το περιβάλλον των δράσεων σε ανταγωνιστικά χρηματοδοτικό με αποτέλεσμα να ικανοποιούνται συγκεκριμένοι στόχοι για εξασφάλιση χρημάτων. Λόγω αυτού συγκροτούνται ως επί τω πλείστων ενέργειες σε χώρες που προσελκύουν πιο εύκολα δωρητές (Banks and Hulme, 2012).

Συνοπτικά, αποτυπώνεται απομάκρυνση από τη βάση και ως εκ τούτου μειωμένη πολιτική ευαισθησία. Ενισχύεται ακόμη περισσότερο η άποψη πως δρουν κατά βάση με γνώμονα τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές ατζέντες των

δωρητών και όχι των φτωχών. Ασφαλώς, έτσι διαβρώνονται οι αρχικές αξίες που συνηθίζοταν να διέπουν τις δράσεις στον ανθρωπιστικό χώρο (Banks and Hulme, 2012).

Κεφάλαιο 3^ο

Η κοινωνία των πολιτών και πολιτικές στέγασης διεθνώς

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα επιχειρηθεί σύνδεση της κοινωνίας των πολιτών με το κοινωνικό ζήτημα της αστεγίας σε διεθνές επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα, θα γίνει αναφορά σε ανθρωπιστικές δράσεις που έχουν εφαρμοστεί για τη διαχείριση της αστεγίας στο διεθνή χώρο.

Η έλλειψη στέγης αποτελεί ένα από τα πιο ακραία κοινωνικά προβλήματα και ενδεχομένως την πιο ακραία μορφή κοινωνικού αποκλεισμού που μπορεί να βιώσει ένα άτομο. Η διαχείριση της συναντά πολλές δυσκολίες καθώς πρόκειται για ένα πολυδιάστατο φαινόμενο με πολλές εκφάνσεις. Αυτό έγκειται στο γεγονός πως ως άστεγοι δεν χαρακτηρίζονται μόνο όσοι διαβιούν σε εξωτερικούς χώρους. Οι άστεγοι αναγνωρίστηκαν σαν ευάλωτη κοινωνική ομάδα τη δεκαετία του 1990 (Arapoglou, 2004). Λαμβάνοντας υπόψη την τυπολογία ETHOS της FEANTSA διακρίνονται οι εξής κατηγορίες: Πρώτον, οι άστεγοι που ζουν στο δρόμο. Δεύτερον, όσοι στερούνται μόνιμης κατοικίας και φιλοξενούνται. Τρίτον, όσοι ζουν σε επισφαλείς συνθήκες στέγασης και ελλοχεύει ο κίνδυνος της έξωσης για παράδειγμα. Τέλος, είναι οι άνθρωποι που ζουν σε ακατάλληλα καταλύματα (Κουραχάνης, 2017).

Σύμφωνα με τη διαθέσιμη βιβλιογραφία η έλλειψη στέγης μπορεί να αντιμετωπιστεί μέσω τεσσάρων υπηρεσιών. Πρώτον, είναι οι πολιτικές πρόληψης που βοηθούν άτομα που κινδυνεύουν να μείνουν χωρίς στέγη, να παραμένουν σε αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης. Δεύτερον είναι η εφαρμογή υπηρεσιών έκτακτης ανάγκης. Αυτές οι υπηρεσίες απευθύνονται σε άτομα που έχουν ήδη χάσει τα σπίτια τους. Τρίτον, είναι οι πολιτικές μεταβατικής φιλοξενίας. Για παράδειγμα, δίνεται η δυνατότητα παραμονής σε ξενώνες ή υπνωτήρια, πριν την τελική μετάβαση σε αυτόνομη κατοικία. Η τελευταία κατηγορία περιλαμβάνει τη στέγαση και την επανένταξη (Fitzpatrick, 2014).

Μελετώντας το φαινόμενο της έλλειψης στέγης σε διεθνές επίπεδο γίνεται εμφανές πως η γενικότερη τάση κατά τις τελευταίες δεκαετίες είναι η επιλογή της δεύτερης ομάδας υπηρεσιών. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρείται περισσότερη κινητοποίηση για την κάλυψη αναγκών αστεγών που βρίσκονται σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης (Kourachanis, 2015). Τα κοινωνικά προβλήματα και ιδιαίτερα

αυτό της αστεγίας λαμβάνουν διαφορετικές διαστάσεις την μεταπολεμική περίοδο, όπου το κράτος πρόνοιας σημειώνει συρρίκνωση και ο νεοφιλελευθερισμός επεκτείνεται. Τα νέα δεδομένα ώθησαν στην περαιτέρω αναδιάρθρωση της παρεχόμενης κοινωνικής πολιτικής, ωθώντας την κοινωνία των πολιτών να λάβει πρωταγωνιστικό ρόλο.

Με την πάροδο του χρόνου η μορφή των ΜΚΟ μεταβάλλεται. Στις περισσότερες περιπτώσεις δημιουργήθηκαν με στόχο την επέκταση της κοινωνίας των πολιτών αλλά και τη διαχείριση διαρθρωτικών ζητημάτων ανισότητας. Σταδιακά η φύση των έργων τους υιοθετεί τεχνικές και διαχειριστικές λύσεις για ακραία κοινωνικά ζητήματα, όπως η έλλειψη στέγης μέσω της παροχής υπηρεσιών και κοινωνικής προστασίας. Στο πλαίσιο του νέου ρόλου τους ως πάροχοι υπηρεσιών, οι ΜΚΟ δραστηριοποιούνται σε διάφορους τομείς και σε μεγάλο βαθμό στην αντιμετώπιση έκτακτων αναγκών (Banks and Hulme, 2012).

Η κρίση του κεϋνσιανού κράτους ευημερίας και η εξάπλωση του νεοφιλελευθερισμού αποτυπώθηκε έντονα στη Μεγάλη Βρετανία και τις ΗΠΑ. Οι κοινωνικές δαπάνες συνάντησαν σημαντική μείωση φέρνοντας στην επιφάνεια νέες ευάλωτες ομάδες, όπως αυτή των αστέγων, που έχρηζαν άμεσης βοήθειας. Πιο συγκεκριμένα, η κρίση στη Μ. Βρετανία άρχισε μεταξύ των δεκαετιών 1970 και 1980 και έδρασε καταλυτικά στην διαμόρφωση του τομέα των ανθρωπιστικών οργανώσεων. Αρχικά, όπως προαναφέρθηκε ήταν από τους κυριότερους παράγοντες που προκρίθηκε ο ρόλος των ΜΚΟ για τη διαχείριση κοινωνικών ζητημάτων (Savage, 2005).

Η απορρύθμιση της αγοράς που επήλθε με την επέκταση του νεοφιλελευθερισμού οδήγησε σε υπολειμματική λειτουργία των δημόσιων υπηρεσιών με αποτέλεσμα οι ανθρωπιστικές οργανώσεις να καλούνται να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους, ώστε να καλυφθούν τα κενά. Παράλληλα, οι αναδιαρθρώσεις στον δημόσιο τομέα και η μείωση των δημόσιων δαπανών επηρέασε τις έως τότε ισχύουσες πολιτικές στέγασης (Savage, 2005).

Με την εμφάνιση της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης, ακολουθήθηκε ένα πλαίσιο μεταβολών στις υπηρεσίες της κοινωνικής πρόνοιας, με στόχο να προσαρμοστούν οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες. Ουσιαστικά, ξεκίνησε μία συνεργασία μεταξύ του εθνικού και του τοπικού τομέα για την παροχή υπηρεσιών, με το κράτος να μην αποτελεί πλέον μονοπώλιο. Ιδιαίτερη μέριμνα υπήρξε για την

διαχείριση του άστεγου πληθυσμού με τις ΜΚΟ να κατέχουν κεντρική θέση στην ανάπτυξη σχετικών δράσεων (Hrast, Somogyi and Teller, 2009).

Η έλλειψη στέγης ήταν ένα φαινόμενο που άρχισε να λαμβάνει ιδιαίτερη ένταση επομένως κινητοποιήθηκαν πολλές ΜΚΟ για την ορθότερη διαχείρισή του. Οι κυριότερες αρμοδιότητες που αναλάμβαναν οι οργανώσεις περιλάμβαναν ιδρύματα αποκατάστασης αστέγων αλλά και μόνιμες κατοικίες για άστεγους ιδιαίτερα ηλικιωμένων (Hrast, Somogyi and Teller, 2009).

Διατρέχοντας τη διαθέσιμη βιβλιογραφία, στον διεθνή χώρο παρατηρούνται σχεδόν οι ίδιες παροχές για τα άτομα που στερούνται στέγη. Μάλιστα, διατηρούνται διαχρονικά από το 1990 που πρωτοεμφανίστηκαν έως σήμερα. Ανάμεσα στις κυριότερες παροχές υπηρεσιών για τους άστεγους εντοπίζονται κυρίως εξειδικευμένα ιδρύματα, όπως νυχτερινά και προσωρινά καταφύγια, σπίτια αποκατάστασης και κέντρα ημέρας. Ωστόσο, στο αρκετά πρόσφατο παρελθόν συγκροτήθηκαν δύο νέες υπηρεσίες. Πρόκειται για την κοινωνική εργασία στο δρόμο, τα λεγόμενα streetwork, αλλά και για τα ιατρικά κέντρα για τους αστέγους. Τα τελευταία αναγνωρίστηκαν επίσημα το 2005, έτος που ξεκίνησε και η χρηματοδότησή τους (Hrast, Somogyi and Teller, 2009).

Οι νέοι τύποι διακυβέρνησης που εμφανίστηκαν μετά το 1990 προσεγγίζουν διαφορετικά τις πολιτικές κατά της έλλειψης στέγης. Για παράδειγμα, πέρα από τα διαχειριστικά και φιλοαναπτυξιακά μοντέλα σύμφωνα με τον Pierre (1999) έχουν παρατηρηθεί μοντέλα με προσανατολισμό την «ευημερία». Πρόκειται δηλαδή για πολιτικές κατευθυνόμενες από πάνω προς τα κάτω με την επιβολή κανόνων προσαρμοσμένων στην αγορά. Αυτό που αποτελεί κοινή διαπίστωση πολλών μελετητών είναι η επικράτηση της διαχειριστικής προσέγγισης στις πολιτικές τόσο κατά της φτώχειας όσο και κατά της έλλειψης στέγης (Wolch and Deverteuil, 2001).

Ωστόσο, όσον αφορά την διαχείριση αυτών των προβλημάτων πολλές φορές παρατηρούνται κάποιιοι περιορισμοί σε εθνικό επίπεδο. Για παράδειγμα, ιδιαίτερα στις χώρες της Νότιας Ευρώπης, επικρατεί κατακερματισμός και πελατειακές σχέσεις, με αποτέλεσμα να εξυπηρετούνται ιδιαίτερα συμφέροντα και βάσει αυτών να γίνεται η χρήση των οικονομικών πόρων. Παράλληλα, επικρατεί έντονα η οικογενειοκρατία και ο λαϊκισμός (Arapoglou and Gounis, 2015).

Επομένως, γίνεται αντιληπτό πως ένα μοντέλο διακυβέρνησης επιδέχεται επιμέρους διακρίσεις αναλόγως τον τρόπο διαχείρισης ενός προβλήματος. Στην περίπτωση μας θα εξεταστεί συγκεκριμένα το πρόβλημα της έλλειψης στέγης. Ο

διαχωρισμός προκύπτει εξετάζοντας πρώτον αν αντιμετωπίζονται μόνο οι ορατές πτυχές του φαινομένου της έλλειψης στέγης ή αν δίνεται έμφαση και στις αόρατες διαστάσεις της. Δεύτερον, εξετάζονται οι υπηρεσίες που παρέχονται από το μείγμα πρόνοιας – δημόσιοι ή ιδιωτικοί φορείς και ΜΚΟ. Τέλος, δίνεται έμφαση στην καθολικότητα των υπηρεσιών αλλά και στις παροχές σε χρήμα ή είδος (Arapoglou and Gounis, 2015).

Κεφάλαιο 4^ο

Η ελληνική περίπτωση της κοινωνίας των πολιτών

4.1: Εξέλιξη της κοινωνίας των πολιτών στην Ελλάδα

Η κοινωνία των πολιτών στην Ελλάδα έχει ακολουθήσει μία μακρά πορεία μέσα στον χρόνο σημειώνοντας αρκετές διακυμάνσεις. Από τα πρώτα χρόνια εμφάνισής της, η συμβολή της ήταν ιδιαίτερα σημαντική, ακόμη και κατά τα χρόνια της εξέγερσης έναντι της Οθωμανικής κυριαρχίας (1821 -1827). Κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα, η έντονη παρουσία της κοινωνίας των πολιτών ήταν εμφανής με ενδείξεις διαρκούς ανάπτυξης. Ωστόσο, η πορεία αυτή διακόπηκε από το ξέσπασμα του Α' παγκοσμίου πολέμου και αργότερα του εμφυλίου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τον διαρκή κρατικό έλεγχο των οργανώσεων της αριστεράς (Sotiropoulos and Karamagioli, 2006).

Το τοπίο άρχισε να μεταβάλλεται από την μεταπολίτευση και μετά (1974) με την αποκατάσταση της δημοκρατίας, περίοδος που η κοινωνία των πολιτών σημειώνει πρωτοφανή επίπεδα ανάπτυξης. Από τα μέσα της δεκαετίας του '80 παρατηρείται αρχικά ποσοτική και έπειτα και ποιοτική ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών. Πιο συγκεκριμένα κάνουν την εμφάνισή τους πιο αυτόνομες οργανώσεις με προσανατολισμό την προστασία του περιβάλλοντος αλλά και την παροχή κοινωνικής φροντίδας. Η δεκαετία του 1990 θεωρείται πλέον σημείο τομής για την περαιτέρω ενίσχυση της κοινωνίας των πολιτών αλλά και την αύξηση του αριθμού των ΜΚΟ. Σε αυτό συνέβαλαν η μειωμένη συμμετοχή των πολιτών στις κομματικές οργανώσεις αλλά και η μεγαλύτερη δυνατότητα οργάνωσης των κοινωνικών συμφερόντων (Παναγιωτίδου, 2002).

Η πλειονότητα των ΜΚΟ ιδρύθηκε κυρίως μετά το 1990, περίοδος που ενισχύθηκε ιδιαίτερα η κοινωνία των πολιτών τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς. Πρόκειται για μία περίοδο οικονομικών αναταραχών, η οποία είχε ξεκινήσει από τη δεκαετία του '80 με τον ευρωπαϊκό οικονομικό περιορισμό. Στόχος ήταν υλοποίηση

μιας σταθερής νομισματικής πολιτικής ανάμεσα στις χώρες-μέλη της ΕΟΚ. Η Ελλάδα δεν ξέφυγε από τον γενικό κανόνα με αποτέλεσμα να πρέπει να εφαρμόσει τις πολιτικές που προβλέπονταν από τον ευρωπαϊκό οικονομικό περιορισμό (Μουζακιάρη, 2019).

Το 1990 η κυβέρνηση της ΝΔ με πρωθυπουργό τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη κλήθηκε να διαχειριστεί μία έκρυθμη οικονομική κατάσταση, που μεταξύ άλλων χαρακτηριζόταν από υψηλά ποσοστά πληθωρισμού. Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ανταγωνιστικής οικονομίας ως πρωταρχικό μέλημα τέθηκε η απελευθέρωση της κίνησης των κεφαλαίων, των ιδιωτικοποιήσεων και γενικότερα στο επίκεντρο ήταν η αγορά. Οι πολιτικές που ακολούθησε η κυβέρνηση φάνηκε εξ αρχής πως είχαν ένα φιλελεύθερο πρόσημο. Με άλλα λόγια, θεσπίστηκαν πολιτικές όπως οι φοροαπαλλαγές ευνοώντας ένα συγκεκριμένο τμήμα του πληθυσμού (Μουζακιάρη, 2019).

Την τριετία 1990-1993 της συγκεκριμένης κυβέρνησης σημειώθηκαν περιορισμοί σε διάφορους τομείς όπως στις δημόσιες πολιτικές στο εκπαιδευτικό και ασφαλιστικό σύστημα. Απολογισμός αυτής της περιόδου ήταν η πορεία προς μία φιλελεύθερη κατεύθυνση που στόχευε στη μείωση του κόστους και παράλληλα στη διατήρηση ενός ελάχιστου επιπέδου διαβίωσης (Μουζακιάρη, 2019). Επομένως, γίνεται αντιληπτό πως η νεοφιλελεύθερη πολιτική που χαρακτήριζε την κυβέρνηση εκείνης της περιόδου ανέδειξε περισσότερο την αναγκαιότητα της κοινωνίας των πολιτών. Όπως αναφέρθηκε η κρίσιμη οικονομική κατάσταση της περιόδου όξυνε τα ποσοστά πληθωρισμού, ανεργίας και ανισοτήτων.

Την περίοδο που ακολούθησε και συγκεκριμένα το 1996 στην πολιτική σκηνή ανεβαίνει ο Σημίτης με την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ. Το σύνολο των πολιτικών που εφάρμοσε ήταν επηρεασμένο από εκσυγχρονιστικά στοιχεία εξουσίας. Πρόκειται για μία περίοδο όπου ακολουθήθηκε μετριοπαθής εξωτερική πολιτική ενώ σταδιακά οι πολιτικές αποσκοπούσαν στην ιδιωτικοποίηση του δημόσιου τομέα. Στόχος της συγκεκριμένης κυβέρνησης ήταν η προσαρμογή της ελληνικής κοινωνίας αλλά και οικονομίας με τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Είχαν ήδη τεθεί οι βάσεις για την πορεία της Ελλάδας προς την παγκοσμιοποίηση και την ευρωπαϊκή ενοποίηση. Παράλληλα, η πολιτική αυτή περίοδος ταυτίζεται με την ψήφιση των μέτρων λιτότητας (Κείμενα, 2000-2006).

Από το 1990 και έπειτα, η ανθρωπιστική κρίση και η εμφάνιση ολοένα και περισσότερων ευάλωτων ομάδων στον ελληνικό χώρο οδήγησε στην εμφάνιση και

την περαιτέρω ενίσχυση των ΜΚΟ. Μάλιστα κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν ξεκίνησαν έντονες χρηματοδοτήσεις από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Αν ανατρέξει κανείς στην κρίση του ανθρωπισμού από το 2010 και έπειτα θα γίνει εμφανής η καθοριστική δράση των ΜΚΟ για την διαχείρισή της (Arapoglou and Gounis, 2015).

Σύμφωνα με τον Sotiropoulos (2014) την περίοδο 1974-2012 οι περισσότερες ΜΚΟ και τα άτυπα δίκτυα διατηρούσαν χαμηλό βαθμό ανάπτυξης καθώς οι ισχυρές κομματικές οργανώσεις είχαν δημιουργήσει τις δικές τους παρατάξεις. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τα κόμματα να έχουν έντονη παρουσία και να περιορίζουν την αυτόνομη δράση της κοινωνίας των πολιτών. Παράλληλα, η κυβέρνηση προχώρησε στην επιδότηση συγκεκριμένων μόνο ΜΚΟ για τη δημιουργία πελατειακών σχέσεων. Ασφαλώς, αυτή η πρακτική έδρασε αρνητικά στην ποιότητα της δημοκρατίας σχετικά με την λογοδοσία, τη διαφάνεια και την εκπροσώπηση.

Ωστόσο, ακόμη και υπό αυτές τις συνθήκες η κοινωνία των πολιτών στην Ελλάδα εξακολουθούσε να βρίσκεται σε χαμηλότερα επίπεδα ανάπτυξης συγκριτικά με άλλες δυτικό-ευρωπαϊκές χώρες. Ως επί το πλείστον αυτό οφείλεται στην σχέση εξάρτησης από το κράτος, την έλλειψη των αναγκαίων πόρων αλλά και την έντονη παρουσία πελατειακών σχέσεων (Μουζέλης, 2007, Φερόνας, 2009). Η ανάδυση της κοινωνίας των πολιτών στην ελληνική περίπτωση γίνεται περισσότερο εμφανής τα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης 2010-2013 (Σωτηρόπουλος, 2017).

Η περίοδος της οικονομικής κρίσης χαρακτηριζόταν σε μεγάλο βαθμό από την οπισθοχώρηση της κρατικής κοινωνικής πολιτικής και την κάλυψη των κενών από την κοινωνία των πολιτών και την ιδιωτική πρωτοβουλία. Έτσι, ξεκίνησε η ραγδαία αύξηση του αριθμού των ΜΚΟ οργανώνοντας δράσεις κοινωνικής αλληλεγγύης με στόχο την κοινωνική υποστήριξη και ανακούφιση των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων (Sotiropoulos and Bourikos, 2014⁶).

4.2: Κρίση και κοινωνία των πολιτών στην Ελλάδα

Στην ενότητα αυτή κεντρικό προβληματισμό θα αποτελέσει ο αντίκτυπος που είχε η οικονομική κρίση στις ΜΚΟ, ως υποσύνολο της κοινωνίας των πολιτών. Τα διαθέσιμα στοιχεία ανέκυψαν από έρευνα που διεξήχθη το 2015 σε ορισμένες από τις πιο δραστήριες οργανώσεις στην Ελλάδα. Παρότι η κρίση στον ελληνικό χώρο ξέσπασε το 2008 οι πρώτες επιρροές έγιναν εμφανείς στις οργανώσεις το 2011. Θα

---

⁶ Όπως αναφέρεται από τον Κουραχάνη, 2017 'Κοινωνικές Πολιτικές Στέγασης'

μπορούσε να χαρακτηριστεί οξύμωρο αλλά ανέκυψαν και θετικές επιπτώσεις στον τρίτο τομέα στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, αρκετές ΜΚΟ υιοθέτησαν στρατηγικές με στόχο την ανθεκτικότητά τους, αναδεικνύοντας και τον εθελοντισμό. Ασφαλώς, στις επικρατέστερες επιπτώσεις συγκαταλέγεται η μείωση των εσόδων, κυρίως για όσες ΜΚΟ χρηματοδοτούνταν από το κράτος (Tzifakis, Petropoulos, Huliaras, 2017).

Αρκετές μελέτες που έχουν διεξαχθεί καταδεικνύουν πως η ελληνική κοινωνία των πολιτών είναι ασθενέστερη συγκριτικά με αντίστοιχες στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες (Πολυζωίδης, 2006). Ωστόσο, σταδιακά παρατηρούνται αλλαγές στον τομέα με την δημιουργία νέων ΜΚΟ αλλά και την ενίσχυση των δράσεων τους.

Το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης και η παράτασή της όξυνε τα επίπεδα φτώχειας δημιουργώντας νέες προκλήσεις στο κράτος πρόνοιας, που είχε ήδη αδυναμίες. Οι ΜΚΟ ασφαλώς δεν έμειναν ανεπηρέαστες καθώς μειώθηκαν οι προϋπολογισμοί τους αλλά και υιοθέτησαν διαφορετικές στρατηγικές ώστε να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες. Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο σημείο κάθε ΜΚΟ δραστηριοποιείται σε διαφορετικό τομέα και ως εκ τούτου διαφορετικές είναι και οι επιρροές που δέχονται. Για παράδειγμα, τα έσοδα των ΜΚΟ με δράσεις για τα «Ανθρώπινα δικαιώματα και τα θέματα φύλου» μειώθηκαν από 57% σε 36%. Μικρότερη μείωση παρατηρήθηκε στις ΜΚΟ εκπαίδευσης καθώς τα έσοδα από 20% μειώθηκαν στα 10% (Tzifakis, Petropoulos, Huliaras, 2017).

Ορισμένοι τομείς δραστηριότητας είχαν ιδιαίτερα ενεργό ρόλο αυτή την περίοδο, πρόκειται για όσες επικεντρώνονται σε δράσεις αλληλεγγύης, κοινωνικής ένταξης αλλά και πρόνοιας, όμως σημείωσαν μεγαλύτερα έξοδα από ότι έσοδα. Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτο πως κατά τα πρώτα χρόνια της κρίσης τέθηκαν στο προσκήνιο οικονομικά σκάνδαλα, δημιουργώντας εντυπώσεις κατά της κοινωνίας των πολιτών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η ελληνική κυβέρνηση να παγώσει τις χρηματοδοτήσεις προς τις ΜΚΟ έως το 2013 (Καθημερινή, 2012).

Συμπερασματικά, με την όξυνση του κοινωνικού προβλήματος της έλλειψης στέγης σημειώνονται και τα περισσότερα κενά στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής, τα οποία δεν μπορεί να διαχειριστεί το υφιστάμενο κράτος πρόνοιας. Οι όποιες προσπάθειες αντιμετώπισης του προβλήματος συντελούνται σε μικροεπίπεδο, με αποτέλεσμα να μην αφήνονται περιθώρια ουσιαστικής λύσης. Πιο συγκεκριμένα, εδραιώνεται η νοοτροπία της προσωρινής διαχείρισης από τις ΜΚΟ και την καθιέρωση των υπηρεσιών έκτακτης ανάγκης. Αυτό που δεν μπορεί να αμφισβητηθεί είναι ο

σημαντικός ρόλος που διαδραματίζουν οι ΜΚΟ αλλά και η ιδιωτική πρωτοβουλία στην όποια διαχείριση του προβλήματος.

4.3: Αστεγία και κοινωνία των πολιτών

Στην ενότητα που ακολουθεί θα επιχειρηθεί καταγραφή των επικρατέστερων πολιτικών που ακολουθούνται στην Ελλάδα με στόχο την αντιμετώπιση της αστεγίας. Το φαινόμενο της έλλειψης στέγης αποτελεί ένα από τα πιο ακραία κοινωνικά προβλήματα και ως εκ τούτου τοποθετείται στο επίκεντρο πολλών μελετητών. Από το 1990 και έπειτα η στεγαστική πολιτική στην Ελλάδα φαίνεται να ακολουθεί τον προσανατολισμό του νεοφιλελεύθερου κράτους ευημερίας (Arapoglou and Gounis, 2015).

Παρόλο, που υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις για ολοένα και περισσότερη επιδείνωση του ζητήματος παρατηρείται μία υπολειμματική προσέγγισή του. Όπως θα γίνει εμφανές οι δράσεις που πραγματοποιούνται στοχεύουν κυρίως στην διαχείριση ακραίων μορφών έλλειψης στέγης όπως και διεθνώς, ενώ μάλιστα η ευθύνη για την υλοποίηση των δράσεων μετατοπίζεται στις ΜΚΟ. Επομένως, ενισχύεται ένα νέο είδος κοινωνικής πολιτικής.

Οι κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις παράλληλα με τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης μετέβαλαν το υφιστάμενο μίγμα ευημερίας. Επρόκειτο για μία περίοδο με ραγδαία έξαρση των κοινωνικών προβλημάτων και ιδιαίτερα της αστεγίας, όπου η κοινωνική πολιτική της Ελλάδας αδυνατούσε να αντιμετωπίσει. Ως εκ τούτου καταλυτικό ρόλο παίζουν οι ΜΚΟ – κοινωνίες των πολιτών (Κουραχάνης, 2017). Το φαινόμενο της έλλειψης στέγης δύναται να μελετηθεί κυρίως σε μικροκλίμακα, καθώς δεν έχει συγκροτηθεί έως τώρα ένας οργανωμένος τρόπος μελέτης του ζητήματος. Αντιθέτως, τα διαθέσιμα ποσοτικά στοιχεία αποτελούν αποτέλεσμα τοπικών και εθελοντικών οργανώσεων (Kourachanis, 2015).

Η υιοθέτηση της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας μετατοπίζει τους προσανατολισμούς της κοινωνικής πολιτικής σε δράσεις με στόχο τη διαχείριση της ακραίας φτώχειας. Με αυτό τον τρόπο οι κοινωνικές πολιτικές πρόληψης εξασθενούν, συστηματοποιώντας υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα για τις δομές αστέγων που λειτουργούν από τις ΜΚΟ (Forrest and Murie, 1988, Κουραχάνης, 2023).

Αξίζει να αναφερθεί πως για την αντιμετώπιση της έλλειψης στέγης έχουν αναγνωριστεί δύο προσεγγίσεις. Πρώτη προσέγγιση είναι η κλιμακωτή (staircase of

transition) και αποτελεί την παραδοσιακή μορφή. Τοποθετεί τις υπηρεσίες σε κλίμακα, δίνοντας προτεραιότητα στη θεραπεία. Ωστόσο, έχει κριθεί αναποτελεσματική από την επιστημονική βιβλιογραφία. Δεύτερη είναι η προσέγγιση με προτεραιότητα στη στέγαση (housing first), κατά την οποία η στέγαση είναι ένα ανθρώπινο δικαίωμα χωρίς προϋποθέσεις. Αυτή αποτελεί ένα καινοτόμο μοντέλο που πρωτοεμφανίστηκε στις ΗΠΑ (Κουραχάνης,2017).

Τις τελευταίες δεκαετίες η προσέγγιση housing first έχει αποδειχθεί πιο ωφέλιμη τόσο σε κοινωνικό όσο και σε οικονομικό επίπεδο. Ωστόσο, οι πολιτικές μεταβατικής φιλοξενίας συνεχίζουν να αποτελούν την πρώτη επιλογή, καθιστώντας πιο μακρύ το δρόμο προς την στεγαστική και κοινωνική επανένταξη των αστέγων (Κουραχάνης, 2023:25). Βέβαια, στην Ελλάδα οι πολιτικές δεν ακολουθούν πάντα μία ξεκάθαρη φιλοσοφία παρέμβασης, τείνουν όμως να ακολουθούν αυτή της κλιμακωτής μετάβασης (Arapoglou et al, 2015).

Επομένως, γίνεται αντιληπτό πως οι δράσεις για την διαχείριση του άστεγου πληθυσμού περιορίζονται σε πολιτικές έκτακτης ανάγκης και ταυτόχρονα προάγεται ο καθοριστικός ρόλος των ΜΚΟ. Οι τελευταίες έχουν αναγνωριστεί ως οι κύριοι υποδοχείς επειγουσών αναγκών για τα άτομα που επλήγησαν από τη φτώχεια, την ανεργία και κατ' επέκταση πολλοί εξ αυτών οδηγήθηκαν στην έλλειψη στέγης. Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο σημείο η επιβολή των μέτρων λιτότητας και οι μεταρρυθμίσεις στην κοινωνική πολιτική δημιούργησαν νέους κινδύνους αλλά και εμπόδια για την επανένταξη των ευάλωτων ομάδων. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία οι οργανώσεις κλήθηκαν σε σύντομο χρονικό διάστημα να ανταποκριθούν στις νέες έκτακτες ανάγκες που παρουσιάστηκαν, σχεδιάζοντας εξειδικευμένες πολιτικές (Praksis, 2023).

Οι υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης έλαβαν περαιτέρω ενίσχυση το 2012 την περίοδο του δεύτερου μνημονίου, βάσει ενός ρυθμιστικού νόμου που θεμελιώνει τις κοινωνικές δομές άμεσης αντιμετώπισης της φτώχειας. Η πρωτοφανής εμφάνιση των υπνωτηρίων, των ανοιχτών κέντρων ημέρας των αστέγων αλλά και τα κοινωνικά συστήματα ήρθαν να επιβεβαιώσουν την υιοθέτηση της αντιμετώπισης ακραίων στεγαστικών φαινομένων (Κουραχάνης, 2023:106).

Κεντρικό ρόλο στο δίκτυο φροντίδας για την ομάδα αναφοράς μας, δηλαδή τον άστεγο πληθυσμό, κατέχουν οι κρατικοί, δημόσιοι και δημοτικοί φορείς, αλλά και οι ΜΚΟ με καθοριστικές δράσεις στο τοπικό επίπεδο. Η επικράτηση των τελευταίων, τις καθιστά μία σημαντική προσθήκη στην κοινωνία των πολιτών. Αν ανατρέξει

κανείς στις δράσεις των οργανώσεων αναφορικά με την υποστήριξη των αστέγων, έρχεται αντιμέτωπος με πληθώρα υπηρεσιών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η παροχή ψυχοκοινωνικών και ιατρικών υπηρεσιών, η εξασφάλιση σίτισης και ρουχισμού και ακόμη η προσφορά μπάνιων και πλυντηρίων (Praksis, 2023).

Ωστόσο, όταν γίνεται λόγος για ακραία αποκλεισμένες ομάδες που κατά βάση βρίσκονται στο δρόμο η προσέγγισή τους είναι αρκετά δυσπρόσιτη, κάνοντας αναποτελεσματικές τις παραδοσιακές μεθόδους παρέμβασης. Ανάμεσα στα κύρια γνωρίσματα του άστεγου - ακραία αποκλεισμένου πληθυσμού άλλωστε είναι και η απροθυμία του για την μετάβαση στις προσφερόμενες υπηρεσίες. Υπό αυτές τις συνθήκες οι οργανώσεις αναζητούν τρόπους προσέγγισης του πληθυσμού «του δρόμου» και οργάνωση των δομών σε μία αντίστοιχη κουλτούρα (Κουραχάνης, Παπαδοπούλου, 2017).

Ως εκ τούτου πολλές ΜΚΟ συγκροτούν ομάδες street work με στόχο την παρέμβαση στο δρόμο, σε τοποθεσίες που μένουν άστεγοι. Αυτό δίνει τη δυνατότητα ενημέρωσης για τις διαθέσιμες δομές, την προσφορά ειδών πρώτης ανάγκης (sleeping bag, κουβέρτες, πρόχειρα γεύματα). Ακόμη, αναλόγως τις επικρατούσες καιρικές συνθήκες πολλές φορές προβλέπεται διάθεση χώρων ώστε να μεταφέρεται ο άστεγος πληθυσμός προσωρινά. Στα πλαίσια των οργανώσεων και ορισμένες φορές σε συνεργασία με τους δήμους, λειτουργούν κοινωνικά παντοπωλεία, κοινωνικά φαρμακεία – ιατρεία. Τέλος, ανάμεσα στις υπόλοιπες παροχές συμπεριλαμβάνεται η λειτουργία υπνωτηρίων, ξενώνων και κέντρων ημέρας για βραχύχρονη ωστόσο παραμονή (Praksis, 2023).

Η παρέμβαση στο δρόμο δίνει τη δυνατότητα για μία πιο αποτελεσματική ιεράρχηση των απαιτούμενων αναγκών. Παράλληλα, με την παρουσία στον χώρο που βρίσκεται η ομάδα – στόχος δίνεται η δυνατότητα για δημιουργία μίας σχέσης εμπιστοσύνης μεταξύ οργανώσεων και ωφελούμενων (Κουραχάνης, Παπαδοπούλου, 2017:50).

Μία αρκετά αισιόδοξη πτυχή στην στεγαστική πολιτική σημειώνεται τον Σεπτέμβριο του 2015 με το πρόγραμμα «Στέγαση και Επανάταξη», το οποίο αποτελεί ενδεχομένως και το πιο σταθερό μέτρο που υλοποιήθηκε. Απευθύνεται σε άτομα και οικογένειες χωρίς στέγη και στοχεύει στην τοποθέτηση των ωφελούμενων σε κατοικίες με την χορήγηση επιδόματος ενοικίου, εξασφαλίζοντας και ψυχοκοινωνική υποστήριξη και διασύνδεση με κοινωνικές υπηρεσίες. Ακόμη, θα μπορούσε να συμβάλλει καθοριστικά στην επανάταξη του ατόμου καθώς παρέχει

υπηρεσίες ενεργοποίησης κατάρτισης και προώθησης στην αγορά εργασίας (Κουραχάνης, Παπαδοπούλου, 2017, Praksis, 2023).

Επρόκειτο για μία δράση που ξέφευγε από τις επείγουσες πολιτικές που ακολουθούνταν και κινούταν προς μία ορθότερη πορεία. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η βάση για το πέρασμα από τις υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης προς τον τέταρτο τύπο υπηρεσιών και την κοινωνική ένταξη. Δυστυχώς, μεμονωμένα αυτό το πρόγραμμα δεν μπορεί να αντιμετωπίσει εξ ολοκλήρου το πρόβλημα (Arapoglou and Gounis, 2015).

Μελετώντας σχετική έρευνα που πραγματοποιήθηκε για τις υπηρεσίες προστασίας των αστέγων διαπιστώνεται ότι διαχρονικά δεν θεσπίστηκαν ποτέ πολιτικές προληπτικού χαρακτήρα αλλά αντιθέτως οι φορείς δρουν κατασταλτικά. Κατά την περίοδο της κρίσης γίνεται εμφανές πως συγκροτούνται υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης για την αντιμετώπιση της ακραίας μορφής αστεγίας. Οι υπηρεσίες αυτές πρωτίστως απευθύνονται στους άστεγους που διαβιούν στο δρόμο με στόχο την παροχή βασικών αναγκών πρώτης ανάγκης, όπως σίτιση, ένδυση, περίθαλψη (Κουραχάνης, 2017).

Οι υπηρεσίες αυτές σχεδόν εξ ολοκλήρου λειτουργούν από τις μη κυβερνητικές οργανώσεις, των οποίων οι πόροι είναι αποτέλεσμα της πρωτοβουλίας εθελοντών ή δωρεών από επιχειρήσεις. Ανάμεσα στις σημαντικότερες υπηρεσίες που παρέχουν είναι ξενώνες, υπνωτήρια και πρωτοβάθμια πολυϊατρεία (Κουραχάνης, 2017). Λαμβάνοντας υπόψη τα διαθέσιμα στοιχεία διαφαίνεται ότι έχει υιοθετηθεί η άσκηση κοινωνικής πολιτικής από την κοινωνία των πολιτών και ως επί το πλείστον περιορίζεται στις υπηρεσίες σε είδος (Arapoglou, Gounis, 2015).

Β΄ ΜΕΡΟΣ: ΕΜΠΕΙΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Κεφάλαιο 5^ο

Μεθοδολογία έρευνας πεδίου

Η διεξαγωγή της παρούσας έρευνας έχει ως στόχο την αποτίμηση της συνεισφοράς της κοινωνίας των πολιτών στην διαχείριση φαινομένων έλλειψης στέγης. Πιο συγκεκριμένα, θα επιχειρηθεί η διερεύνηση της υφιστάμενης κατάστασης στην περιοχή της Αθήνας. Το ερευνητικό ερώτημα που επιχειρήθηκε να απαντηθεί εμπειρικά είναι το εξής: Ποιος είναι ο ρόλος των ανθρωπιστικών ΜΚΟ στη διαχείριση της αστεγίας μετά την ανάδειξή τους ως κυρίαρχων φορέων άσκησης κοινωνικής πολιτικής;

Για την διεκπεραίωση της έρευνας θα αναπτυχθούν μέθοδοι ποιοτικής έρευνας. Το είδος αυτό επιλέχθηκε, έναντι της ποσοτικής έρευνας, καθώς σκοπός είναι η διερεύνηση μη μετρήσιμων και ποσοτικοποιήσιμων διαστάσεων της κοινωνικής συμπεριφοράς, κοινωνικών φαινομένων, διαδικασιών και τάσεων (Hay, 2000⁷). Σύμφωνα με τον Τσιώλη (2014), «η ποιοτική κοινωνική έρευνα αποτελεί ένα ευρύ πεδίο που περιλαμβάνει ερευνητικά εγχειρήματα με στόχο την περιγραφή και κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας με αυστηρό, συστηματικό και μεθοδολογικά τεκμηριωμένο τρόπο». Η μέθοδος της ποιοτικής έρευνας κρίθηκε ως η καταλληλότερη για τους σκοπούς της συγκεκριμένης μελέτης αλλά και για την καλύτερη αποτύπωση των απόψεων – θέσεων των ομιλητών. Η συγκεκριμένη μέθοδος επιτρέπει την μελέτη των κοινωνικών φαινομένων μέσω της εμπλοκής των δρώντων και των υποκειμένων, διεισδύοντας στα πλαίσια αναφοράς (Τσιώλης, 2014).

Μέσω της ποιοτικής έρευνας δύναται να απαντηθούν ερωτήματα «πώς» και «γιατί», εμβαθύνοντας περισσότερο στην κατανόηση του αντικειμένου της έρευνας (Τσιώλης, 2014). Το ερευνητικό ερώτημα που τέθηκε θα επιχειρηθεί να απαντηθεί μέσω της διεξαγωγής ημι-δομημένων συνεντεύξεων, οι οποίες θα πραγματοποιηθούν δια ζώσης με τη χρήση μαγνητοφώνου. Η πρόσβαση στο πεδίο των συνεντεύξεων έγινε μετά από επικοινωνία με στελέχη Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων που αναπτύσσουν δράσεις για την διαχείριση της αστεγίας στην Αθήνα. Τα συγκεκριμένα άτομα επιλέχθηκαν καθώς έχουν καλή γνώση του αντικειμένου και απασχολούνται χρόνια στον χώρο. Συνομιλήσαμε επομένως με ανθρώπους, που κατέχουν σημαντική θέση στην υλοποίηση των δράσεων και έχουν εμπειριστατωμένη γνώμη για την κατάσταση.

---

⁷ Όπως αναφέρεται στο Ιωσηφίδης, Θ., Σπυριδάκης, Μ. (2006).

Η επιλογή συγκεκριμένων ΜΚΟ για την συμμετοχή τους στην έρευνα έγινε με γνώμονα τρία κριτήρια. Αρχικά, επιλέχθηκαν ΜΚΟ που έχουν ως έδρα την Αθήνα. Δεύτερον, καθοριστικό ρόλο έπαιξε η παροχή υπηρεσιών – συμπεριλαμβανομένων δομών κοινωνικής πολιτικής για την απώλεια στέγης και η ανάπτυξη δράσεων για τη διαχείριση της αστεγιάς. Τέλος, επιλέχθηκαν οργανώσεις με ενεργή παρουσία και αναγνωρισιμότητα στον ανθρωπιστικό χώρο.

Με στόχο την διεκπεραίωση των συνεντεύξεων δημιουργήθηκε ένας οδηγός με ημι-δομημένες συνεντεύξεις⁸. Το εργαλείο αυτό επιλέχθηκε καθώς παρέχει τη δυνατότητα άντλησης πιο συγκεκριμένων πληροφοριών, συμπεριλαμβανομένων των βιωμάτων και των αντιλήψεων των συνεντευξιαζόμενων (Mason, 2002). Μία ημι-δομημένη συνέντευξη αποτελείται από προκαθορισμένες κατά κάποιο τρόπο ερωτήσεις και χρησιμοποιείται κυρίως από νέους ποιοτικούς ερευνητές, με στόχο την κάλυψη των απαραίτητων θεμάτων στα πλαίσια της συνέντευξης. Όπως και στην δική μας περίπτωση, οι ημι-δομημένες συνεντεύξεις, συχνά θεωρούνται ως η καταλληλότερη επιλογή λόγω της ευελιξίας που τις χαρακτηρίζει (Mason, 2009, Robson, 2007).

Αρχικά, επιτρέπει περιθώρια τροποποίησης του περιεχομένου των ερωτήσεων ανάλογα με τον ερωτώμενο αλλά και την εμβάθυνση σε ορισμένα θέματα με συμμετέχοντες που θεωρούνται κατάλληλοι. Ακόμη, είναι στην ευχέρεια του ερευνητή να προβεί σε τροποποιήσεις της σειράς που θα γίνουν οι ερωτήσεις αν χρειαστεί. Καθώς και να προσθέσει ή αφαιρέσει ερωτήσεις στη συζήτηση (Mason, 2009, Robson, 2007). Τέλος, υπάρχει η δυνατότητα εξάλειψης ή ελέγχου κάποιου λάθους, με στόχο την ορθότερη διεξαγωγή της συνέντευξης (Κυριαζή, 2011).

Οι συνεντεύξεις συμβάλλουν στην πιο άμεση επαφή των ερευνητών με το πεδίο, καθώς δίνεται η δυνατότητα να συνομιλήσουν με ανθρώπους που δραστηριοποιούνται χρόνια στον τομέα για την διαχείριση της έλλειψης στέγης και του άστεγου πληθυσμού. Με αυτό τον τρόπο, θα αντληθούν περεταίρω πληροφορίες για την διεξαγωγή της έρευνας ενώ μάλιστα οι ερευνητές έρχονται αντιμέτωποι με την πραγματικότητα.

Πιο συγκεκριμένα, οι κεντρικοί άξονες των συνεντεύξεων σχετίζονται με τα χαρακτηριστικά της εκάστοτε οργάνωσης, την οργανωσιακή κουλτούρα και τα

---

⁸ Ο οδηγός συνέντευξης είναι διαθέσιμος στο παράρτημα σελ. 63

στοιχεία καινοτομίας που αναπτύσσει, τις πρακτικές διαφάνειας και λογοδοσίας που εφαρμόζει και τέλος την κοινωνική επίδραση στη διαχείριση της ακραίας φτώχειας.

Με βάση τα παραπάνω κριτήρια πραγματοποιήθηκαν συνολικά 6 συνεντεύξεις, οι οποίες διήρκησαν κατά μέσο όρο μισή ώρα. Ο αριθμός αυτών των συνεντεύξεων θεωρήθηκε επαρκής για την κάλυψη του ερευνητικού θέματος μας, καθώς αντλήσαμε τις βασικότερες πληροφορίες που χρειαζόμασταν. Αυτό διαπιστώθηκε από το γεγονός πως από ένα σημείο και μετά, οι απαντήσεις των ερωτώμενων είχαν αρκετή συνάφεια (Κουραχάνης, Παπαδοπούλου, 2017:93).

Όπως προαναφέρθηκε η πρόσβαση στο πεδίο επιχειρήθηκε με επικοινωνία με στελέχη των ΜΚΟ στην περιοχή της Αθήνας. Η επικοινωνία πραγματοποιήθηκε με την χρήση email αλλά και τηλεφωνικά. Κατά την διάρκεια των συνεντεύξεων δεν προέκυψαν ιδιαίτερα προβλήματα. Στις περισσότερες περιπτώσεις η ανταπόκριση ήταν πολύ άμεση και η συνάντηση κανονίστηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα. Ωστόσο, αξίζει να αναφερθεί πως υπήρχαν περιπτώσεις οργάνωσης που χρειάστηκε αρκετή επιμονή και προσπάθεια για επικοινωνία. Στον τομέα αυτό συναντήθηκε μία μικρή δυσκολία ώστε να επικοινωνηθεί το θέμα της συνέντευξης και έπειτα να οριστεί συνάντηση –ημέρα και ώρα πραγματοποίησής τους. Τα περιστατικά αυτά ήταν μεμονωμένα και δεν επηρέασαν δραματικά την εξέλιξη της έρευνας.

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στον χώρο της εκάστοτε οργάνωσης εκτός από μία που διεξήχθη διαδικτυακά. Η ειδικότητα των συνεντευζιαζόμενων ήταν κατά κύριο λόγο κοινωνικοί λειτουργοί και διοικητικό προσωπικό. Με αυτό τον τρόπο, επιδιώχθηκε η ανάδειξη ζητημάτων που αφορούν την λειτουργία των ΜΚΟ, την οργανωσιακή τους κουλτούρα αλλά και τις δράσεις τους για την διαχείριση της αστεγιάς που ήταν ο κεντρικός προβληματισμός.

Το στάδιο που ακολούθησε την ολοκλήρωση των συνεντεύξεων, ήταν αυτό της απομαγνητοφώνησης. Πρόκειται για μία χρονοβόρα διαδικασία, που σαφώς απαιτούσε περισσότερο χρόνο από αυτόν της διεξαγωγής των συνεντεύξεων. Αυτό οφείλεται στο γεγονός πως έπρεπε να πραγματοποιηθεί μία λεπτομερής ανάλυση του υλικού, η οποία μάλιστα συνοδευόταν από επιμέρους σχόλια. Έπειτα από αυτή τη διαδικασία επιτεύχθηκε και η καταγραφή των θεματικών αξόνων των εμπειρικών ευρημάτων. Τα αποτελέσματα ομαδοποιήθηκαν με γνώμονα τη θεματική ανάλυση των συνεντεύξεων. Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν ευρήματα που απορρέουν από τους άξονες ανάλυσης ενώ παράλληλα θα παρατεθούν αποσπάσματα των

συνεντεύξεων, που κρίθηκαν ιδιαίτερα για την ερμηνεία των πρωτογενών δεδομένων (Κουραχάνης, Παπαδοπούλου, 2017:95, Κουραχάνης, 2019:111).

Κεφάλαιο 6^ο

Αποτελέσματα έρευνας

Στην έρευνα μας και κατά την διεξαγωγή των συνεντεύξεων, δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στις δράσεις που αναπτύσσουν οι ΜΚΟ για την διαχείριση της αστεγίας και στις πολιτικές στέγασης που ακολουθούν στην περιοχή της Αθήνας. Κατά την διάρκεια των συζητήσεων αντλήθηκαν οι απαραίτητες πληροφορίες για τις παρεχόμενες υπηρεσίες, την χρονική διάρκεια αυτών αλλά και τη δυνατότητα στεγαστικής επανένταξης. Ακόμη, καίρια ζητήματα αποτέλεσαν οι λόγοι που πυροδότησαν την ανάδυση των ανθρωπιστικών οργανώσεων για την παροχή κοινωνικής προστασίας αλλά και ο ρόλος της διάστασης του εθελοντισμού στον ανθρωπιστικό χώρο. Έγινε επίσης αναφορά στον κοινωνικό αντίκτυπο που μπορεί να επιφέρει η οικονομική ανασφάλεια που επικρατεί τα τελευταία χρόνια. Τέλος, τα στελέχη των ΜΚΟ παρέθεσαν ορισμένες προτάσεις που θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην βελτίωση της κοινωνικής πολιτικής μελλοντικά, τόσο σε εθνικό επίπεδο όσο και στο εσωτερικό των ΜΚΟ.

Στόχος του κεφαλαίου είναι η παρουσίαση των ευρημάτων από την έρευνα που διεξήχθη στις ΜΚΟ. Σαν αφετηρία των συζητήσεων συνολικά θεωρήθηκε χρήσιμη η ανασκόπηση στους λόγους σύστασης της εκάστοτε οργάνωσης αλλά και τα βασικά γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν κάθε μία από αυτές.

ΜΚΟ 1

Πρόκειται για μία Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία, με μικρή πορεία στον ανθρωπιστικό χώρο. Δραστηριοποιείται σταθερά στηρίζοντας μεταξύ άλλων άστεγους, οικογένειες κάτω από το όριο της φτώχιας, κοινωνικά ευάλωτους, με κίνδυνο επικείμενης αστεγίας ή σε κατάσταση δρόμου.

ΜΚΟ 2

Είναι μία Ανεξάρτητη Ανθρωπιστική Οργάνωση που εφαρμόζει προγράμματα ανθρωπιστικής και ιατρικής δράσης για τις ευπαθείς κοινωνικές ομάδες. Η συγκεκριμένη οργάνωσης έχει σημειώσει μια μακρά πορεία μέσα στον χρόνο, ξεπερνώντας τα 15 έτη.

ΜΚΟ 3

Στόχος της ίδρυσης της ήταν να υποστηρίξει τα παιδιά και τους νέους που μετακινούνται για να ξαναχτίσουν τη ζωή τους.

ΜΚΟ 4

Βασική επιδίωξη είναι η παροχή ευκαιριών σε ανθρώπους που βρίσκονται σε κατάσταση δρόμου ώστε να σταθούν αυτόνομοι. Η συζήτηση έγινε με τον άνθρωπο που εμπνεύστηκε και τελικά υλοποίησε αυτό τον οργανισμό.

ΜΚΟ 5

Η συγκεκριμένη οργάνωση έχει σημειώσει δεκαετίες δράσης.

ΜΚΟ 6

Πρόκειται για μία ακόμη οργάνωση με πολυετή παρουσία στον χώρο των ανθρωπιστικών δράσεων. Κατά κύριο λόγο είναι γνωστή για τις ιατρικές και ανθρωπιστικές δράσεις της.

6.1: Κρατική απόσυρση και ενίσχυση του ρόλου των ΜΚΟ

Πρώτο εύρημα της έρευνας πεδίου είναι η σταδιακή κρατική απόσυρση από την παροχή κοινωνικής προστασίας. Αυτό ήταν κάτι που άνοιξε τον δρόμο για την ανάδυση του ρόλου της κοινωνίας των πολιτών. Αξίζει να σημειωθεί πως η υποχώρηση του κράτους και η ανάγκη να αναλάβουν πρωταγωνιστικό ρόλο οι ΜΚΟ αποτέλεσε κοινή παραδοχή από το σύνολο των συνεντευξιζόμενων. Όπως παρουσιάστηκε διεξοδικά στο θεωρητικό πλαίσιο, με την επέκταση του νεοφιλελευθερισμού, παρατηρήθηκε ελαχιστοποίηση της κρατικής κοινωνικής προστασίας, καθιστώντας τον ρόλο της κοινωνίας των πολιτών καθοριστικό για την παροχή κοινωνικής βοήθειας (Carapico, 2000). Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων οι ερωτώμενοι τόνισαν πολλές φορές πως έρχονται να καλύψουν τα κενά που αφήνει το κράτος, καθιστώντας τους τον κυρίαρχο φορέα άσκησης κοινωνικής πολιτικής. Το εύρημα αυτό συνδυάζεται με όσα χαρακτηριστικά έχουν αναφερθεί από τους Sotiropoulos and Bourikos, 2014, για την οπισθοχώρηση της κρατικής κοινωνικής πολιτικής και την μετατόπιση ευθύνης στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Στο σημείο αυτό θα παρατεθούν αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις που καταδεικνύουν την απουσία κρατικής κοινωνικής πολιτικής μετατοπίζοντας το βάρος στην ιδιωτική πρωτοβουλία.

ΜΚΟ 1

Ο λόγος της ύπαρξης μας πυροδοτείται κυρίως λόγω της κακής κρατικής κοινωνικής πολιτικής. Σίγουρα η κοινωνία των πολιτών καλύπτει κενά, γι' αυτό άλλωστε και δημιουργήθηκε. Ωστόσο, αν θέλουμε να το γενικεύσουμε στην ουσία καλύπτεις κενά, τόσο εμείς όσο και οι άλλες οργανώσεις. Οι κρατικές παροχές για τον πληθυσμό είναι απειροελάχιστες.

(Κοινωνική λειτουργός οργάνωσης)

ΜΚΟ 2

Το κράτος με τις πολιτικές του πάει πίσω όλα τα ζητήματα της κοινωνικής πρόνοιας, παιδείας, υγείας. Λανσάρει πολιτικές που αφήνει πάρα πολύ κόσμο έξω από τις δωρεάν και καλής ποιότητας υπηρεσίες.

(Κοινωνική λειτουργός οργάνωσης)

ΜΚΟ 3

Οι μεγαλύτερες ευθύνες για τη στήριξη των ευάλωτων βαραίνουν τις οργανώσεις. Το κράτος αποσύρεται κατά μία έννοια και έρχεται ο ιδιωτικός τομέας να επικαλύψει τα κενά. Βλέπουμε πλέον ως έναν αριθμό τον άνθρωπο. Δηλαδή τα νούμερα καθορίζουν αν θα έχουμε κοινωνική πολιτική ή όχι. Αυτή η μετατόπιση ευθύνης σίγουρα δεν θα μπορούσε να είναι καλή για τους ωφελούμενους.

(Στέλεχος οργάνωσης)

ΜΚΟ 5

Στην ουσία οι φορείς αυτοί αναπληρώνουν την δυσκολία του κράτους να σταθεί με αξιοπρέπεια στην πλευρά των ευάλωτων ανθρώπων. Γενικά υπάρχει μία δυσκαμψία της δημόσιας διοίκησης. Εκεί, αυτό το κενό προσπάθησαν να το καλύψουν τα σωματεία και οι ΜΚΟ. Αυτό το κενό υπήρχε, υπάρχει και θα υπάρχει και στο μέλλον.

(Στέλεχος ΜΚΟ)

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται πως η οπισθοχώρηση του κράτους αποτελεί πλέον απτή πραγματικότητα. Η αύξηση του ρόλου της κοινωνίας των πολιτών και η ανάδυση πολυάριθμων μη κυβερνητικών οργάνωσεων έρχεται ως λογικό επακόλουθο. Όπως τόνισαν χαρακτηριστικά και οι συνεντευξιαζόμενοι ο ρόλος τους περιορίζεται στην κάλυψη των κενών που δημιουργούνται από την κρατική απόσυρση και την αδυναμία να ανταπεξέλθει στις ανάγκες που προκύπτουν. Συμπεραίνουμε ότι με την πάροδο του χρόνου ενισχύεται όλο και πιο έντονα η έλλειψη της κρατικής κοινωνικής πολιτικής αλλά και η μετατόπιση της ευθύνης στην κοινωνία των πολιτών ώστε να αναλάβουν εξ ολοκλήρου αυτό το ρόλο. Μάλιστα, η

υιοθέτηση αυτής της πρακτικής θα λέγαμε πως μπορεί να συμβάλει στη νομιμοποίηση της κρατικής απόσυρσης τελικά. Τέλος, γίνεται αντιληπτό πως υπάρχει στόχος για παγίωση του θεσμού της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης.

6.2: Επικέντρωση στις υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης

Μία δεύτερη δέσμη ευρημάτων σχετίζεται με τη διάσταση των υπηρεσιών που παρέχουν οι οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών. Μέσω της μελέτης της διαθέσιμης βιβλιογραφίας και σε συνδυασμό με την ανάλυση των πρωτογενών δεδομένων που συλλέχθηκαν, διαπιστώθηκε πως οι οργανώσεις στο σύνολό τους επικεντρώνονται σε υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης. Όπως αναφέρθηκε διεξοδικά στο θεωρητικό πλαίσιο, σύμφωνα με τον Fitzpatrick (2014), η έλλειψη στέγης μπορεί να αντιμετωπιστεί είτε μέσω πολιτικών πρόληψης είτε με την εφαρμογή υπηρεσιών έκτακτης ανάγκης. Αυτές οι υπηρεσίες απευθύνονται σε άτομα που έχουν ήδη χάσει τα σπίτια τους. Ωστόσο, τόσο στον διεθνή χώρο, όσο και στην περίπτωση της Ελλάδας που είναι το ζητούμενο μας ιδιαίτερη δυναμική έχουν οι υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης. Πιο συγκεκριμένα, υπάρχει μεγαλύτερη κινητοποίηση όταν οι άνθρωποι έχουν ήδη μεταβεί στο στάδιο της αστεγίας και βρίσκονται πλέον σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης (Kourachanis, 2015). Όπως θα παρουσιαστεί και στη συνέχεια όλοι οι ερωτώμενοι περιέγραψαν τις παρεχόμενες υπηρεσίες της κάθε οργάνωσης. Αυτό που έγινε ιδιαίτερα εμφανές είναι η ομοιότητα των υπηρεσιών και η επικάλυψή τους.

ΜΚΟ 2

Η οργάνωση λειτούργησε το πρώτο shower bus. Στα πλαίσια της λειτουργεί πολυϊατρείο πρωτοβάθμιας ιατρικής περίθαλψης. Ιδιαίτερα σημαντικό ήταν το πρόγραμμα της κοινωνικής κατοικίας, παρακολούθηση κατοικιών για να εντοπιστούν αόρατες μορφές αστεγίας. Ακολουθούν δομές αντιμετώπισης φτώχειας, δομές στέγης, που ξεκίνησαν για ασυνόδευτους ανήλικους και ανθρώπους που βρίσκονται σε κίνδυνο.

(Κοινωνική λειτουργός οργάνωσης)

ΜΚΟ 3

Στόχος είναι η παροχή υπηρεσιών ψυχοκοινωνικής υποστήριξης, με τη βοήθεια του κοινωνικού λειτουργού. Προσφέρουμε επίσης εργασιακή συμβουλευτική, προετοιμασία βιογραφικού και για τη συνέντευξη. Ακόμη έχουμε εκμάθηση αγγλικών. Δραστηριότητες εκπαιδευτικές, πχ επίσκεψη στο πλανητάριο.

Άλλο project το οποίο τρέχει είναι το Στεγαστικό πρόγραμμα ένταξης, το Housing integration project. Έχει δυναμικότητα έξι ατόμων. Δεν επικεντρώνεται στο

στεγαστικό. Αποτελεί μία γρήγορη ένταξη. Αφορά παιδιά 18 έως 25 ετών, που είναι πρόσφυγες. Παράλληλα, τον στηρίζουμε με εργασιακή συμβουλευτική αλλά και δικτύωση για σπουδές αν το επιθυμεί.

(Κοινωνικός λειτουργός οργάνωσης)

ΜΚΟ 5

Οι δομές μας είναι καθετοποιημένες. Σε ένα χώρο υπάρχουν όλα. Η φύλαξη, η νοσηλεία – γιατροί, το κέντρο ημέρας να περάσουν τη μέρα τους. Διαθέτουμε επίσης ντουζιέρες. Υπάρχει κοινωνικό παντοπωλείο. Υπάρχουν ξενώνες ώστε να περάσουν το βράδυ τους, να ξεκουραστούν. Υπάρχουν οι κατάλληλοι χώροι ώστε να γίνονται οι συνεδρίες με τους ψυχολόγους και τους κοινωνικούς λειτουργούς. Τα γραφεία των παιδιών ώστε να μπορούν να διαβάσουν με άνεση και αξιοπρέπεια. Υπάρχει πρόβλεψη και για εργασιακή επανένταξη. Διαφορετικά αν δεν συμβάλλεις σε αυτό είναι σαν να τους μονιμοποιείς στη φτώχεια και είναι ότι χειρότερο μπορείς να τους κάνεις. Πρέπει να γίνουν ξανά ενεργοί πολίτες όχι να ιδρυματοποιηθούν.

(Κοινωνικός λειτουργός οργάνωσης)

ΜΚΟ 6

Η οργάνωση διαθέτει πολυϊατρεία για την παροχή πρωτοβάθμιων υπηρεσιών υγείας, αλλά και ψυχοκοινωνική υποστήριξη. Ένταξη σε στεγαστικά προγράμματα με την λειτουργία του υπνωτηρίου και την μονάδα streetwork. Προσεγγίζει αστέγους, τους ενημερώνει και τους διασυνδέει με το στεγαστικό πρόγραμμα. Το υπνωτήριο είναι μία καλή πρακτική ώστε να προσφέρουμε μια άμεση επείγουσα βοήθεια σε έναν άνθρωπο που κοιμάται στο παγκάκι. Ωστόσο, από μόνο του δεν κάνει τίποτα αυτό. Εμείς θέλουμε να βρούμε μια συνεκτική κοινωνική πολιτική. Τέλος, διαθέτουμε το κέντρο ημέρας και ξενώνα.

(Κοινωνικός λειτουργός οργάνωσης)

Προβαίνοντας σε μία σύγκριση των δεδομένων του θεωρητικού και εμπειρικού μέρους αυτό που διαπιστώνεται είναι η επικέντρωση σε υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης. Αν και έχει αποδειχθεί πως η τακτική εφαρμογή πολιτικών πρόληψης δύνανται να περιορίσουν τα φαινόμενα έλλειψης στέγης, δεν φαίνεται να επιλέγονται στην πραγματικότητα τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Αντιθέτως, το σύνολο των ΜΚΟ εξαντλεί τις παροχές της σε υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης, όπως για παράδειγμα προσφορά υλικών αγαθών (ενδύματα, sleeping bag, πρόχειρα γεύματα). Επιπροσθέτως, αξίζει να γίνει αναφορά στην επικάλυψη των υπηρεσιών που παρατηρείται διαχρονικά. Παρότι ο αριθμός των οργανώσεων της κοινωνίας των

πολιτών σημειώνει αύξηση, δεν υπάρχει πληθώρα υπηρεσιών, με δυνατότητα κάλυψης όλων των αναγκών του ωφελούμενου. Ως εκ τούτου, κατά κύριο λόγο παρατηρούνται πολυϊατρεία πρωτοβάθμιας περίθαλψης, παροχή πρόχειρων γευμάτων και χώροι προσωρινής διαμονής.

6.3: Στόχος η ανακούφιση - όχι η στεγαστική επανένταξη

Σε αρκετά σημεία της παρούσας έρευνας κατέστη σαφής η οπισθοχώρηση του κράτους πρόνοιας και η ραγδαία άνοδος των ΜΚΟ. Ιδιαίτερα στην περίοδο της κρίσης άρχισαν να οργανώνονται διάφορες δράσεις με στόχο να παρέχουν βοήθεια προς την ευάλωτη ομάδα των αστέγων. Παρότι είναι αρκετά οξύμωρο, όπως διαπιστώθηκε οι δράσεις και τα προγράμματα που έχουν υλοποιηθεί δεν στόχευαν στην ολοκληρωμένη στεγαστική επανένταξη των ανθρώπων. Αντιθέτως, όλες οι πρακτικές εξαντλούνταν προκειμένου να παραχθεί ένα αίσθημα «ανακούφισης» προς των ανθρώπων στερούμενων στέγης. Ήταν κάτι που αποτέλεσε κοινή διαπίστωση μετά το πέρας των συνεντεύξεων. Το εύρημα αυτό παραπέμπει στα όσα αναφέρθηκαν από τους Sotiropoulos and Bourikos (2014) στο θεωρητικό πλαίσιο. Πιο συγκεκριμένα, κατά τα χρόνια της κρίσης και έπειτα οργανώθηκαν δράσεις κοινωνικής αλληλεγγύης με στόχο την κοινωνική υποστήριξη και ανακούφιση των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων.

ΜΚΟ 1

Κύριο μέλημα μας είναι η ανακούφιση των ευάλωτων ατόμων που βρίσκονται έξω. Έτσι, τα βήματα που ακολουθούμε είναι ανακούφιση, κινητοποίηση και ενδυνάμωση. Επιδιώκουμε συνεργασία με των ωφελούμενο ώστε ανάλογα με το κάθε άτομο, να οργανώνουμε εξατομικευμένα ένα πρόγραμμα-στόχο ώστε να το υλοποιήσουμε.

Καλό θα ήταν να ξεκινάμε από τα πιο μικρά ώστε να φτάσουμε στην στέγαση. Δεν είναι εύκολο να έρθει και να πει πάρε και εσύ και εσύ. Αλλά αν δεν επιλύσουμε τα πιο απλά που βρίσκονται από κάτω πώς θα φτάσουμε στο τελικό στάδιο της στέγασης;

(Διοικητική υπάλληλος οργάνωσης)

ΜΚΟ 2

Οι ΜΚΟ παρέχουν υπηρεσίες ανακούφισης. Τα ιδρύματα δεν θέλουν αλλαγές στο κοινωνικό status και την κατάσταση που επικρατεί σήμερα. Δεν είναι κάτι που τους συμφέρει.. Υπάρχουν κάποιες πολιτικές που δημιουργούν προβλήματα και εμείς τις ανακουφίζουμε. Ως εκεί. Η καινοτομία πάλι περιορίζεται σε υπηρεσίες ανακούφισης. Η κοινωνία των πολιτών περισσότερο κοιτάζει να ανακουφίσει παρά να πάει στα αίτια..

Η αλήθεια είναι ότι στα δύσκολα σηκώνουμε τα χέρια ψηλά. Περιοριζόμαστε στα πιο απλά. Θέματα όπως η στέγαση δεν αγγίζονται.

(Στέλεχος οργάνωσης)

ΜΚΟ 5

Είναι σύνηθες οι υπηρεσίες να εξαντλούνται σε υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης. Η στεγαστική επανένταξη δεν μπορεί να συμβεί βίαια. Αν τον εμψυχώσεις να βγει στην αγορά εργασίας και έπειτα να βρει ένα σπίτι ανάλογα με τις ανάγκες του θα το σεβαστεί διαφορετικά, θα χρηματοδοτεί τη ζωή του ο ίδιος.

(Στέλεχος οργάνωσης)

ΜΚΟ 6

Υπάρχει περιορισμός στην παροχή ενός αισθήματος ανακούφισης γιατί ενέχει μια σειρά από προβλήματα που πρέπει να επιλυθούν ταυτόχρονα. Οι άστεγοι δεν είναι ένας ομοιογενής πληθυσμός με κοινά χαρακτηριστικά, αλλά θα βρεις αλλαγές στο φύλο, την ηλικία, θα βρεις αλλοδαπό και γηγενή πληθυσμό. Το φαινόμενο είναι πολυπαραγοντικό τόσο ως προς την γέννηση όσο και ως προς την διαχείρισή του.

(Κοινωνικός λειτουργός οργάνωσης)

Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε πως παρόλο που οι συζητήσεις περιστρέφονταν γύρω από το ζήτημα της έλλειψης στέγης, σε καμία περίπτωση οι δράσεις δεν στόχευαν στην στεγαστική επανένταξη και την αυτονομία του ωφελούμενου. Όπως έχει προαναφερθεί, οι δράσεις έχουν ως επί τω πλείστον κατασταλτικό χαρακτήρα. Ωστόσο, η διαδικασία να ενταχθεί ένα άτομο –που έχει απολέσει την κατοικία του– σε αυτόνομη στέγη, είναι πολύ δύσκολο και στην πραγματικότητα δεν επιδιώκεται. Λαμβάνοντας υπόψη τις διαθέσιμες υπηρεσίες αλλά και το χαρακτήρα των δράσεων που έχουν λάβει χώρα έως και σήμερα, διαπιστώνουμε πως περιορίζονται στην κάλυψη των εντελώς απαραίτητων. Λειτουργούν δηλαδή σαν απώτερος στόχος να είναι η προσωρινή ανακούφιση και όχι η επανένταξη του ατόμου. Φυσικά, οι δυνατότητες των ΜΚΟ είναι περιορισμένου βεληνεκούς, οπότε καθίσταται ακόμη πιο δύσκολη η αντιμετώπιση αυτού του φαινομένου μονόπλευρα.

6.4: Βραχυπρόθεσμος χαρακτήρας δράσεων

Στην υποενότητα αυτή κεντρικό ζήτημα αποτέλεσε η χρονική διάρκεια των δράσεων που έχουν αναπτυχθεί για την διαχείριση της αστεγίας. Όπως αποφάνθηκε και στο θεωρητικό πλαίσιο οι έως τώρα δράσεις, έχουν ως κύριο γνώρισμά τους τον

αποσπασματικό και ευκαιριακό χαρακτήρα. Ακόμη και οι πιο οργανωμένες δράσεις που αφορούν την φιλοξενία σε κάποιο ξενώνα για παράδειγμα, έχουν βραχυπρόθεσμο χαρακτήρα. Στα πλαίσια των συνεντεύξεων οι συνομιλητές μας ενημέρωσαν πως ξεπερνούν τις δυνατότητές τους προγράμματα μεγαλύτερης διάρκειας.

ΜΚΟ 1

Δεν υπάρχει λύση μακροχρόνια. Λειτουργούμε πυροσβεστικά.

(Κοινωνικός λειτουργός οργάνωσης)

ΜΚΟ 2

Πλέον η ανάγκη είναι περισσότερο διαρκής. Οι παρεμβάσεις έχουν μια σχετικά μεγαλύτερη διάρκεια σε σχέση με παλιότερα. Τα προγράμματα έχουν πιο αποσπασματικό χαρακτήρα και λιγότερη διάρκεια. Οι δομές πάντα αναζητείται τρόπος να διατηρηθούν.

(Στέλεχος οργάνωσης)

ΜΚΟ 4

Είναι πολύ περιορισμένο όλο αυτό που μπορούμε να κάνουμε. Όχι μόνο ως δυνατότητα αλλά πάντα φτάνουμε ως ένα σημείο που συναντάμε τα τείχη που είναι το κράτος. Δεν υπάρχει βοήθεια.

(Ιδρυτής οργάνωσης)

ΜΚΟ 5

Κανονικά θα έπρεπε να μην περνάει το εξάμηνο. Όμως είναι δύσκολο αυτό να το τηρήσεις. Όταν έχεις δουλέψει για έναν άνθρωπο η επιλογή του να τον διώξεις είναι το χειρότερο. Στην ουσία όσο περισσότερο παραμένουν στις δομές αυτές τόσο περισσότερο ακυρώνεται η προσπάθεια μας. Λειτουργεί αντίθετα από τον στόχο μας που είναι να πάρουμε όσους περισσότερους μπορούμε και να τους επαναφέρουμε στην κανονικότητα.

ΜΚΟ 6

Η χρονική διάρκεια αξιολογείται κάθε φορά. Κάθε πρόγραμμα έχει προσωρινό χαρακτήρα αλλά αξιολογείται. Η προσωρινότητα μπορεί να είναι από μέρες έως εβδομάδες ή και μήνες. Αν ένα πρόγραμμα διαρκεί για 10-15 χρόνια σημαίνει ότι υπάρχει ένα πρόβλημα εκεί πρέπει να δεις τι γίνεται, να λάβεις άλλα μέτρα ώστε να αντιμετωπίσεις το πρόγραμμα στην ουσία του.

(Κοινωνικός λειτουργός οργάνωσης)

Όπως αναφέρθηκε και στα πρώτα κεφάλαια, οι δράσεις που υλοποιούνται για τη διαχείριση κοινωνικών προβλημάτων χαρακτηρίζονται κυρίως από

αποσπασματικότητα και έχουν πεπερασμένη διάρκεια. Όπως διαπιστώθηκε και από τις συνεντεύξεις που διεξήχθησαν τα προγράμματα δεν θα μπορούσαν να είναι αορίστου χρόνου. Από τους σημαντικότερους παράγοντες που καθορίζουν τη διάρκεια ενός προγράμματος είναι και η χρηματοδότηση. Ωστόσο, παρατηρήθηκε ένας διχασμός σχετικά με τον προσωρινό χαρακτήρα ενός προγράμματος και τα αποτελέσματα που ενέχει. Η βραχυπρόθεσμη διάρκεια ενός προγράμματος μπορεί να είναι ατελέσφορη για την αντιμετώπιση του εκάστοτε ζητήματος. Από την άλλη, η αρκετά μεγάλη διάρκεια ενδέχεται να υποδηλώνει αδυναμία της συγκεκριμένης δράσης και αναγκαιότητα για χάραξη νέας πολιτικής. Σε κάθε περίπτωση, η αξιολόγηση και ο έλεγχος του προγράμματος είναι οι παράμετροι που πρέπει να καθορίζουν το χρονικό όριο.

6.5: Η διάσταση του εθελοντισμού στην κοινωνία των πολιτών

Μία εξόχως σημαντική διάσταση στην κοινωνία των πολιτών είναι αυτή του εθελοντισμού. Αν και η κοινωνία των πολιτών στην Ελλάδα βρίσκεται σε λιγότερα ανεπτυγμένα επίπεδα από τον διεθνή χώρο, έχει σημειώσει σημαντική άνοδο. Παράλληλα, με την άνοδο των ΜΚΟ αναδείχθηκε ιδιαίτερα και ο τομέας του εθελοντισμού (Tzifakis, Petropoulos, Huliaras, 2017). Η βιβλιογραφική αυτή αναφορά ενισχύεται έντονα από τα πρωτογενή δεδομένα που συλλέχθηκαν κατά την διάρκεια των συνεντεύξεων. Όπως θα παρουσιαστεί διεξοδικά και στη συνέχεια, οι εθελοντές αποτελούν ένα αναπόσπαστο και αναγκαίο κομμάτι για τη λειτουργία των οργανώσεων.

ΜΚΟ 1

Οι μόνιμοι εργαζόμενοι είναι επτά άτομα. Είμαστε μία πολύ μικρή ομάδα από την αρχή της λειτουργίας της. Η οργάνωση βασίζεται στον εθελοντισμό εξ αρχής. Συγκεκριμένα, το 80% είναι εθελοντές. Είναι και η νοοτροπία μας τέτοια για την συνεισφορά και τον εθελοντισμό.

(Διοικητική υπάλληλος οργάνωσης)

ΜΚΟ 2

Η κοινωνία των πολιτών πλέον απασχολεί άμισθο προσωπικό, χάνεται πλέον η έμπνευση. Γίνεται πολύ μεγάλος αγώνας για να υπάρχουν συναντήσεις, όπου θα αποφασίζεται οριζόντια τι θα κάνουμε και δεν θα έρχονται τα στελέχη να επιβάλλουν στους εθελοντές.

Τώρα είναι πιο εξειδικευμένες και οι ανάγκες. Ζητάμε πλέον εθελοντές προικισμένους, με μεταπτυχιακά, με προικισμένο προφίλ.

(Κοινωνική λειτουργός οργάνωσης)

ΜΚΟ 4

Ο εθελοντισμός ήταν πολύ σημαντική βάση για να προχωρήσει αυτό το εγχείρημα. Σε εκείνη την φάση των lockdown έψαχναν και πολλοί διεξόδους για να βγαίνουν οπότε ταίριαζε συγκυριακά. Ήμασταν δηλαδή διέξοδος. Έτσι, αποκτήσαμε πολλά χέρια που ήταν σημαντικό.

(Ιδρυτής οργάνωσης)

ΜΚΟ 6

Για την μείωση του κόστους συμβάλλουν και οι εθελοντές. Η οργάνωση υποστηρίζεται κυρίως εθελοντικά. Το προσωπικό μας ως επί τω πλείστων πέραν του έμμισθου κοινωνικού λειτουργού είναι εθελοντές. Άρα μπορούμε να καλύπτουμε τις ανάγκες βασιζόμενοι στην εθελοντική προσφορά.

(Κοινωνικός λειτουργός οργάνωσης)

Διεξάγοντας τις παραπάνω συνεντεύξεις, συμπεράναμε το ειδικό ζήτημα της ενίσχυσης του εθελοντισμού. Διαχρονικά, υπήρχε έντονο το αίσθημα της φιλανθρωπίας και της συνεισφοράς. Με την σταδιακή ανάδυση των ΜΚΟ όμως, έλαβε σημαντικές διαστάσεις και αναγνώριση ο τομέας του εθελοντισμού. Όπως αποφάνθηκε από τα αποσπάσματα των συνεντεύξεων η λειτουργία των οργανώσεων δεν θα μπορούσε να καταστεί δυνατή χωρίς την παρουσία εθελοντών στο χώρο. Ωστόσο, αυτό που αποτυπώνεται με την πάροδο του χρόνου είναι πως οι εθελοντές δεν παρέχουν απλά βοήθεια. Αντιθέτως, έχοντας επαγγελματική συνάφεια με το αντικείμενο, καλύπτουν θέσεις εργασίας.

6.6: Οικονομική ανασφάλεια και κοινωνικός αντίκτυπος

Λαμβάνοντας υπόψη τη διαθέσιμη βιβλιογραφία, σε κεφάλαιο που προηγήθηκε έγινε διεξοδική αναφορά στην ραγδαία αύξηση του αριθμού των ΜΚΟ και των ενδεχόμενων προβλημάτων που θα ανέκυπταν. Η παρουσία πολυάριθμων οργανώσεων, τη στιγμή μάλιστα που παρέχουν πανομοιότυπες υπηρεσίες οδηγεί σε έναν «αγώνα» επικράτησης μέσα σε ένα αβέβαιο οικονομικό κλίμα. Ιδιαίτερα στην περίοδο της κρίσης, όπου οι διαθέσιμοι πόροι μειώνονταν οι οργανώσεις έπρεπε να αναζητήσουν στρατηγικές για την ανθεκτικότητά τους (Tzifakis, Petropoulos,

Huliaras, 2017). Στη συνέχεια, θα παρατεθούν αποσπάσματα των συνεντεύξεων που θα παρουσιάζουν τις προσωπικές απόψεις των στελεχών.

ΜΚΟ 1

Εμείς στηριζόμαστε κυρίως σε ιδιώτες δωρητές για να έχουμε μία ευελιξία στις επιλογές μας. Ωστόσο είναι πολύ δύσκολο και αβέβαιο το πλαίσιο χρηματοδότησης. Προκύπτει οικονομική ανασφάλεια. Δεν ξέρεις αν θα είσαι το επόμενο δημηνο. Ίσως δεν ευδοκιμούν όλες οι οργανώσεις και ως συνέπεια είναι πιο αδύναμο και το κράτος αλλά και οι οργανώσεις. Ωστόσο, όσο περισσότερο αυξάνονται τόσο μεγαλύτεροι περιορισμοί τίθενται στην εύρεση χρηματοδότησης.

(Κοινωνική λειτουργός οργάνωσης)

ΜΚΟ 2

Θα έπρεπε και οι οργανώσεις και το κράτος να αναζητούν μία λύση. Πλέον επικρατεί ανασφάλεια. Οι ΜΚΟ πληθαίνουν υπάρχει όξυνση του ανταγωνισμού και ανάγκη για επιβίωση. Υπάρχει υπερπληθώρα υπηρεσιών με αλληλοεπικαλύψεις. Οι οργανώσεις ξεκίνησαν με ένα καταστατικό χάρτη. Η μεγαλύτερη πρόκληση είναι η επαναφορά αυτού. Πρέπει να αποδεχτείς ότι είσαι εδώ για να καλύψεις κενά και με αυτό τον τρόπο να χαράζεις την στρατηγική που θα ακολουθήσεις. Βιώνουμε υπαρξιακή κρίση.

(Κοινωνική λειτουργός οργάνωσης)

ΜΚΟ 4

Δεν είναι εύκολο να μην υπάρχει ένα σταθερό πλάνο. Υπάρχει πτώση της ενέργειας και της όρεξης, που επηρεάζει τους ωφελούμενους σαφώς αυτό. Όσο και να θες να προσφέρεις τα μέγιστα, αν εσύ ο ίδιος βρίσκεσαι σε καθεστώς ανασφάλειας είναι λογικό να επηρεάσει την αποδοτικότητα σου στη δουλειά. Ο ίδιος ο ωφελούμενος επηρεάζεται γιατί βρίσκει ένα προσωπικό που δεν έχει το ζήλο να βοηθήσει. Υπάρχει μια πορεία προς προβληματικές καταστάσεις.

(Στέλεχος οργάνωσης)

Ανατρέχοντας στις διαθέσιμες βιβλιογραφικές αναφορές και σε συνάρτηση με τα πρωτογενή δεδομένα που συλλέχθηκαν, γίνεται εμφανές το αίσθημα ανασφάλειας που επικρατεί στον τομέα της κοινωνίας των πολιτών. Όπως είδαμε, με την επέκταση του νεοφιλελευθερισμού, οι ΜΚΟ εντάχθηκαν σε ένα πλαίσιο αγοράς εργασίας, αναζητώντας τρόπους επιβίωσης. Η εξασφάλιση των αναγκαίων οικονομικών πόρων αποτελεί μία δύσκολη υπόθεση. Ως εκ τούτου ανακύπτει ένα κλίμα αβεβαιότητας χωρίς να γνωρίζουν οι εργαζόμενοι αν θα έχουν δουλειά σε έξι μήνες για παράδειγμα. Με αυτό τον τρόπο, δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος, καθώς επηρεάζεται η ψυχική

υγεία των εργαζομένων με αποτέλεσμα να χάνουν την αποδοτικότητά τους. Υπό αυτές τις συνθήκες, ως λογικό επακόλουθο επηρεάζονται και οι ωφελούμενοι καθώς ενδέχεται να μειωθούν οι προσφερόμενες υπηρεσίες αλλά και η προθυμία των αρμόδιων να βοηθήσουν.

6.7: Προϋποθέσεις για βελτίωση της κοινωνικής πολιτικής

Στο τελικό στάδιο της συζήτησης οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να αποτυπώσουν κάποιες πιθανές προτάσεις ώστε να υπάρξει βελτίωση της κοινωνικής πολιτικής μελλοντικά γενικότερα αλλά και στα πλαίσια της κοινωνίας των πολιτών.

ΜΚΟ 5

Χρειάζεται ξεχωριστή φροντίδα για μία οργάνωση που θα παρέχει κοινωνικό ρόλο. Απαιτείται διαφορετική αντιμετώπιση, προτεραιότητα και διευκόλυνση. Αν για παράδειγμα χρειάζομαι δύο χρόνια με τα γραφειοκρατικά για να πάρω μία άδεια θα μου φύγει κάθε διάθεση να κάνω αυτή τη δουλειά.

Τέλος, ευελιξία του φορέα και η αγάπη. Χωρίς αυτά δεν μπορεί να υπηρετηθεί η κοινωνική. Απαιτείται υψηλό αίσθημα ευθύνης, ανθρωπισμού και αλτρουισμού. Γιατί αν τα συνδέεις όλα με το χρήμα, πάει..

(Στέλεχος ΜΚΟ)

ΜΚΟ 6

Χρειάζεται η παρακολούθηση των προγραμμάτων και η αξιολόγησή τους τελικά , τόσο σε επίπεδο αυτοδιοίκησης όσο και οργανώσεων. Το γεγονός ότι δεν μπορούμε να συζητήσουμε ανοιχτά η κοινωνία των πολιτών με την ελληνική πολιτεία μέσα από ένα θεσμοθετημένο πλαίσιο είναι θεμιτό να λυθεί πιστεύω.

Είναι θέμα προτεραιοτήτων να ενισχύσω συγκεκριμένες πολιτικές, ώστε να αντιμετωπίσω τη γέννηση του θέματος, όχι μόνο να το διαχειριστώ να μην φαίνεται στο δρόμο, αλλά να μην βρεθεί σε αυτή την κατάσταση. Δεν πρέπει να βλέπουμε πού πάνε οι χρηματοδοτήσεις οι κρατικές ώστε να σχεδιάσουμε πάνω σε αυτά τα εργαλεία. Γιατί δεν πάμε ουσιαστικά να δούμε τις ανάγκες και τα προβλήματα ώστε να σχεδιάσουμε μια κοινωνική πολιτική που θα έχει και αποτέλεσμα,

Η βιβλιογραφία και η νομολογία υπάρχει. Ξέρουμε τι πρέπει να κάνουμε, το θέμα είναι να το εφαρμόσουμε.

(Κοινωνικός λειτουργός οργάνωσης)

Οι παραπάνω προτάσεις βελτίωσης υπενθυμίζουν πως θα πρέπει να γίνουν σημαντικά βήματα για να επιτευχθεί η βελτίωση της υφιστάμενης κατάστασης. Ιδιαίτερα

κρίσιμη σκιαγραφείται η διαβούλευση μεταξύ της πολιτείας και της κοινωνίας των πολιτών. Τα προβλήματα όπως μας τόνισαν είναι γνωστά, το θέμα είναι να υπάρξει προθυμία ώστε να λυθούν. Ακόμη, αν και είναι ήδη γνωστό για την βελτίωση της παρεχόμενης κοινωνικής πολιτικής καθοριστική θεωρείται η εφαρμογή προληπτικών πολιτικών. Είναι σημαντικό να μελετώνται τα αίτια ενός κοινωνικού προβλήματος και να μην επιδιώκεται η κατασταλτική διαχείρισή του.

Τέλος, όσον αφορά το εσωτερικό των οργανώσεων δεν πρέπει να ξεχνούν τον αρχικό λόγο της σύστασής τους, που είναι η προάσπιση του ανθρωπισμού. Οι δράσεις πρέπει να υλοποιούνται υπηρετώντας τις αρχές της αμεροληψίας, της ουδετερότητας και της ανεξαρτησίας (Smith, 2015, Maxwell and Gelsdfor 2019).

Συμπεράσματα

Η απόπειρα μελέτης του ρόλου των ανθρωπιστικών ΜΚΟ στη διαχείριση της αστεγιάς θα ολοκληρωθεί με την σύνθεση συμπερασμάτων στη βάση των επιμέρους διαπιστώσεων από τα κεφάλαια που προηγήθηκαν. Θα επιχειρηθεί, λοιπόν, μία συγκριτική ανάλυση των εξελίξεων που παρατηρήθηκαν διαχρονικά στον τομέα των ανθρωπιστικών δράσεων και ιδιαίτερα αυτών που συσχετίζονται με το ζήτημα της αστεγιάς, παράλληλα με την ερμηνεία των αποτελεσμάτων από την έρευνα που διεξήχθη σε φορείς κοινωνικής πολιτικής –ΜΚΟ- που ασχολούνται με την έλλειψη στέγης.

Η συμπύκνωση αυτή θα συμβάλλει στην συνολική αποτίμηση όσων μελετήθηκαν ώστε να διεξαχθούν γενικές διαπιστώσεις. Επίσης, μέσω αυτής θα επιτευχθεί απάντηση στα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στο πρωταρχικό στάδιο της μελέτης. Στο τελικό αυτό σημείο, θα γίνει σημαντική προσπάθεια για μία συνολική ανασκόπηση των όσων αναλύθηκαν μεμονωμένα στα επιμέρους κεφάλαια που προηγήθηκαν. Η μελέτη θα κλείσει με ορισμένες σκέψεις αναφορικά με τις προϋποθέσεις βελτίωσης της κοινωνικής πολιτικής, ως αποτέλεσμα των διαπιστώσεων.

Σύμφωνα με τα όσα αναλύθηκαν και παρουσιάστηκαν στα προηγούμενα μέρη της παρούσας μελέτης, έγινε αντιληπτό πως η παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας αποτελεί κοινό χαρακτηριστικό γνώρισμα της ανθρώπινης ιστορίας. Διατρέχοντας το σύνολο της μελέτης διαφαίνεται πως οι ανθρωπιστικές δράσεις εμπερικλείουν ένα εκτεταμένο φάσμα δραστηριοτήτων που κατά κύριο λόγο ενεργοποιούνται σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης. Διαχρονικά σημειώνονται διάφορες ανθρωπιστικές δράσεις λαμβάνοντας διαφορετική μορφή κάθε φορά. Πιο συγκεκριμένα, συμπεριλαμβάνεται η παροχή υλικών αγαθών, ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης αλλά και δράσεις σε περιόδους πολέμου. Από τα μέσα του 20^{ου} η ανθρωπιστική βοήθεια αρχίζει να ενσαρκώνει χαρακτηριστικά της σύγχρονης εποχής.

Όπως αναφέρθηκε χαρακτηριστικά και στο θεωρητικό πλαίσιο η πρώτη οργανωμένη κοινωνία των πολιτών σημειώθηκε το 1863 με την ίδρυση του «Ερυθρού Σταυρού». Τότε τέθηκαν και οι βάσεις για τις αρχές από τις οποίες θα έπρεπε να διέπονται οι ανθρωπιστικές δράσεις. Πρόκειται για αυτές της αμεροληψίας, της ανεξαρτησίας και της ουδετερότητας.

Μεταβαίνοντας πλέον στη νέα πραγματικότητα παρατηρούνται ριζικές μεταβολές στον ανθρωπιστικό τομέα αλλά και στον τρόπο άσκησης κοινωνικής πολιτικής. Ιδιαίτερο γνώρισμα της σύγχρονης κοινωνικής πολιτικής είναι η σταδιακή κρατική απόσυρση που άνοιξε το δρόμο για το θεσμό της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης. Η υιοθέτηση του λεγόμενου «προνοιακού πλουραλισμού» άφησε περιθώρια εμπλοκής και άλλων φορέων στην παροχή κοινωνικής προστασίας. Υπό αυτές τις συνθήκες έρχονται πολύ έντονα στο προσκήνιο οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις αναλαμβάνοντας καθοριστικό ίσως και πρωταγωνιστικό ρόλο στον ανθρωπιστικό χώρο και την άσκηση κοινωνικής πολιτικής.

Από τα κυριότερα σημεία αναφοράς στην παρούσα μελέτη ήταν και η εδραίωση του νεοφιλελεύθερου καθεστώτος την δεκαετία του 1980. Όπως αναφέρθηκε χαρακτηριστικά ήταν από τους πιο καθοριστικούς παράγοντες ανάδυσης των ΜΚΟ. Ο νεοφιλελευθερισμός από κοινού με την ελαχιστοποίηση της κοινωνικής προστασίας, διάνοιξε το έδαφος για την κινητοποίηση των οργανώσεων, αυξάνοντας ραγδαία μάλιστα τον αριθμό τους. Πλέον γίνεται λόγος για ιδιωτικοποίηση της κοινωνικής πολιτικής αλλά και μετατόπιση ευθύνης στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Οι εξελίξεις αυτές σαφώς δεν θα μπορούσαν να αφήσουν ανεπηρέαστο τον χαρακτήρα των ανθρωπιστικών δράσεων. Το νεοφιλελεύθερο κράτος ευημερίας φαίνεται να προσανατολίζει την ανθρωπιστική δράση προς τις δικές του κατευθύνσεις.

Υπό αυτές τις συνθήκες το περιεχόμενο της χειραγωγείται από πρακτικές πολιτικής εργαλειοποίηση και σταδιακά διαβρώνεται η υπηρετήση των θεμελιωδών αρχών του ανθρωπισμού. Το γεγονός πως οι ανθρωπιστικές οργανώσεις αυξάνονται με τέτοιο ρυθμό δημιουργεί μια οργανωσιακή κουλτούρα που υπηρετεί τους νόμους της αγοράς. Πιο συγκεκριμένα, προκύπτει ένας διαρκής ανταγωνισμός για επικράτηση και επιβίωση στον χώρο αναζητώντας χρηματοδοτήσεις. Η προσαρμογή στις υποδείξεις των δωρητών δύναται να αλλοιώσει αλλά και να πλήξει εντελώς τις ανθρωπιστικές αρχές. Επομένως, γίνεται αντιληπτό πως οι πρακτικές αυτές έχουν αρνητικό αντίκτυπο τόσο αναφορικά με την μεταχείριση των ευάλωτων ομάδων όσο και στη σύσταση των ΜΚΟ, καθώς η λειτουργία τους παρομοιάζεται με αυτή των ιδιωτικών επιχειρήσεων.

Στη συνέχεια, έγινε μία απόπειρα προσέγγισης της εφαρμογής των ανθρωπιστικών δράσεων για τη διαχείριση της αστεγιάς. Σύμφωνα με την επιστημονική βιβλιογραφία, η συρρίκνωση του κράτους ευημερίας παράλληλα με την οικονομική κρίση και τις πολιτικές λιτότητας οδήγησαν επιδείνωση του φαινομένου

της έλλειψης στέγης. Ωστόσο, παρά τις σοβαρές ενδείξεις για αύξηση του ποσοστού του άστεγου πληθυσμού οι πολιτικές που ακολουθούνται είναι υπολειμματικού χαρακτήρα. Η αντιμετώπιση της έλλειψης στέγης εξαντλείται σε υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης και σε μέτρα πυροσβεστικού χαρακτήρα. Παρόλο που έχει αποδειχθεί ότι τα μέτρα πρόληψης μπορούν να συμβάλλουν στην καλύτερη διαχείριση του φαινομένου, επιλέγονται μέτρα κατασταλτικού χαρακτήρα, τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς. Οι πιο συνηθισμένες υπηρεσίες που παρατηρούνται είναι υπνωτήρια, ξενώνες, κοινωνικά ιατρεία, επιβεβαιώνοντας πως οι πολιτικές περιορίζονται στη διαχείριση των πιο ακραίων μορφών αστεγίας.

Από την εμπειρική έρευνα σε στελέχη ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται για την διαχείριση της αστεγίας στην Ελλάδα, επιβεβαιώθηκαν όλοι οι ισχυρισμοί που αναλύθηκαν στο θεωρητικό πλαίσιο της μελέτης. Μάλιστα, προέκυψαν καθοριστικά ευρήματα για την μελέτη μας. Αυτό που επιβεβαιώθηκε από το σύνολο των ανθρωπιστικών οργανώσεων ήταν πως η κρατική απόσυρση άφησε πολλά κενά στην παροχή κοινωνικής προστασίας με αποτέλεσμα να ενισχυθεί ραγδαία η παρουσία των ΜΚΟ στον ανθρωπιστικό χώρο. Κεντρικός τους ρόλος ήταν η κάλυψη των αδυναμιών του κράτους ώστε να παραχθεί βοήθεια στις ευάλωτες ομάδες.

Επίσης, σύμφωνα με την έρευνα που διεξήχθη όλες οι οργανώσεις εξαντλούνται σε υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης, με βραχυπρόθεσμο μάλιστα χαρακτήρα, ενώ τις περισσότερες φορές υπάρχει και επικάλυψη των υπηρεσιών. Πιο συγκεκριμένα, όλες οι οργανώσεις επικεντρώνονται στην παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, εξασφάλιση ξενώνων, υπνωτηρίων, ημερήσιων κέντρων υποδοχής αστεγών. Αυτό που γίνεται αντιληπτό είναι πως οι κινητοποιήσεις πραγματοποιούνται κυρίως αφού τα άτομα έχουν χάσει εντελώς τα σπίτια τους και απουσιάζει οποιαδήποτε μέτρο πρόληψης. Παρόλο που το ζητούμενο είναι η αντιμετώπιση της αστεγίας, είναι οξύμωρο ότι σε όλες τις οργανώσεις γινόταν λόγος για εξασφάλιση ενός αισθήματος ανακούφισης αλλά όχι στεγαστικής επανένταξης.

Συνοψίζοντας, γίνεται αντιληπτό πως η παροχή κοινωνικής πολιτικής για την διαχείριση της αστεγίας τόσο στην Ελλάδα συνολικά όσο και στο κομμάτι των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών ειδικά, είναι υπολειμματική. Υπό τις κατάλληλες προϋποθέσεις δύναται να υπάρξει βελτίωση μελλοντικά. Ειδικότερα, χρειάζεται άμεση επικοινωνία μεταξύ της ελληνικής πολιτείας και της κοινωνίας των πολιτών. Η συνεργασία των δύο πλευρών μπορεί να είναι πιο αποτελεσματική ώστε να αναγνωριστεί, να αξιολογηθεί και εν τέλει να αντιμετωπιστεί ένα φαινόμενο όπως

αυτό της έλλειψης στέγης. Από τις σημαντικότερες προϋποθέσεις για να βελτιωθεί η κοινωνική πολιτική είναι η εφαρμογή μέτρων πρόληψης ώστε να περιοριστούν οι διαστάσεις του φαινομένου. Μόνο αν αναζητηθούν οι ρίζες του προβλήματος θα μπορέσει να αντιμετωπιστεί. Άλλωστε όπως αναφέρθηκε χαρακτηριστικά κατά την διάρκεια των συνεντεύξεων *«Η νομολογία υπάρχει. Ξέρουμε τι πρέπει να κάνουμε. Το θέμα είναι να το εφαρμόσουμε.»*

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Βενιέρης, Δ. (2015). *Κοινωνική πολιτική. Έννοιες και σχέσεις*. Αθήνα: Τόπος

Εθελοντισμός στην αστεγία: Οδηγός εκπαίδευσης. Praksis, 2023

Ιωσηφίδης, Θ., Σπυριδάκης, Μ. (2006), *Ποιοτική κοινωνική έρευνα. Μεθοδολογικές προσεγγίσεις και ανάλυση δεδομένων*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Κουραχάνης (2015). *Η κοινωνική πολιτική για τους άστεγους στην Ελλάδα. ποιοτική και κριτική ανάλυση ενός ακραίου κοινωνικού αποκλεισμού*. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 145

Κουραχάνης, Ν. ,Παπαδοπούλου, Δ. (2017), *Άστεγοι και Κοινωνικός Αποκλεισμός στην Ελλάδα της Κρίσης*, Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

Κουραχάνης Ν. (2017). *Το Μίγμα Ενημερίας στις Πολιτικές Αντιμετώπισης της Έλλειψης Στέγης στην Ελλάδα και οι Ευρύτερες Συνδηλώσεις του*. Κοινωνική Πολιτική, 5, 64–79.

Κουραχάνης, Ν. (2017), *Κοινωνικές πολιτικές στέγασης. Η Ελληνική υπολειμματική προσέγγιση*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Κουραχάνης Ν. (2023), *Στεγαστική κρίση και στεγαστική πολιτική: προκλήσεις και προοπτικές*. Αθήνα: ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Κυριαζή, Ν. (επιμέλεια), Jennifer Mason (2011), *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.

Μουζακιάρη, Β. (2019), *Η φιλελεύθερη ιδεολογία σε ένα πολυσυλλεκτικό κεντροδεξιό κόμμα: Διερεύνηση του βαθμού αφομοίωσης του φιλελευθερισμού από τη Νέα Δημοκρατία από το 1990 έως σήμερα*. Διδακτορική διατριβή

Μουζέλης, Ν., Παγουλάτος, Γ., (2017) *Κοινωνία πολιτών και ιδιότητα του πολίτη στη μεταπολεμική Ελλάδα*. Ανακτήθηκε από

<https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PSPA343/%CE%9C%CE%9F%CE%A5%CE%96%CE%95%CE%9B%CE%97%CF%82%20%CE%A0%CE%91%CE%93%CE%9F%CE%A5%CE%9B%CE%91%CE%A4%CE%9F%CE%A3%20%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%B1%20%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CF%89%CE%BD.pdf>

Μουζέλης, Ν. (2007). Κράτος και κοινωνία των πολιτών: από το παλιό στο νέο παράδειγμα; *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 30, 107-114. doi: <https://doi.org/10.12681/hpsa.1442>

Παναγιωτίδου, Ε. (2002) «Πού, πότε και γιατί αναπτύσσεται η κοινωνία των πολιτών;» Αθήνα: Κοινωνία των πολιτών, τεύχος 8, 2002

Πολυζωίδης (2006), *Εθελοντισμός στην κοινωνική προστασία*, Ελληνικά γράμματα. Αθήνα.

Στραβοσκούφης, Θ. (2006). *Κοινωνική ανάπτυξη, κοινωνία των πολιτών και ΜΚΟ* <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ekke/article/view/9500/9690>

Στόχοι, Στρατηγικές, Προοπτικές, Κείμενα 2000-2006. Αθήνα: Πόλις

Σωτηρόπουλος, Δ. (2017). Το διπρόσωπο κεφάλι του Ιανού: η κοινωνία πολιτών στην Ελλάδα πριν και μετά την έναρξη της οικονομικής κρίσης. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 42, 11-35. doi: <https://doi.org/10.12681/hpsa.14568>

Τσιώλης, Γ. (2014), *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική έρευνα*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Φερόνας Α., και Κουραχάνης Ν., (2017), *Καθεστώτα ενημερίας και έλλειψη στέγης: Τι είδους σχέση;* *Κοινωνική Πολιτική*, 6, 21-44

Φερόνας, Α. (2009). Κοινωνία των Πολιτών: Η θεσμική συγκρότηση και ο ρόλος της σε Ευρωπαϊκή Ένωση και Ελλάδα.
<http://62.217.127.75/index.php/tovima/article/view/223/167>

Ξενόγλωσση

Alexander, J. C. (ed.) (1998). *Real Civil Societies*, Oxford: Blackwell

Arapoglou V.P. (2004), “The governance of homelessness in Greece: Discourse and Power in the study of philanthropic networks”, *critical social policy*.

Arapoglou, Gounis (2015), *Poverty and Homelessness in Athens: Governance and the Rise of an Emergency Model of Social Crisis Management*

Banks, N. and Hulme D. (2012), “The role of NGOs and civil society in development and poverty reduction”, BWPI Working paper 171

Bennett, E., Langmead, K., & Archer, T. (2015). Special issue—Austere relations: The changing relationship between the Third Sector, the State and the Market in an era of austerity.

Carapico, S. (2000), “NGOs, INGOs, GO-NGOs and DO-NGOs: Making sense of non-governmental organizations’, *Middle East Report*

Davis, T.R. (2008), “The Rise and Fall of Transnational Civil Society: The Evolution of International Non-Governmental Organizations Since 1839”, Working Paper, London: City University.

Dicklitch, S. and D. Lwanga, (2003), “The politics of being non-political: human rights organizations and the creation of a positive human rights culture in Uganda”, *Human Rights Quarterly* 25

Duffield, M. (1994), “The political economy of internal war: asset transfer, complex emergencies and international aid”, in Macrae, J. and Zwi, A. (Eds.), *War and*

Hunger: Rethinking international responses to complex emergencies, London: Zed books

Drabek, A G. (1987), “Development alternatives: the challenge for NGOs – an overview of the issues”, *World development* 15

Edwards, M. Hulme, D.(1996) *Too close for comfort? the impact of official aid on nongovernmental organizations*

Fassin, D. (2012), *Humanitarian Reason*, California: University of California Press.

Fitzpatrick S. Pawson H. (2014), “Ending security of tenure for social renters: transitioning to ambulance service social housing? *Housing Studies*

Forrest, R. and Murie, A. (1988), *Selling the Welfare State. The Privatisation of Public Housing*, London: Routledge.

Giddens, A. (1998). *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Cambridge: Polity Press.

Guillermant, J. (1994), “The historical foundations of humanitarian action” *International review of the Red Cross*

Heather RYSABACK-SMITH (2015). *History and Principles of Humanitarian Action*

. Διαθέσιμο στο:
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2452247316600560>

Hrast,F. Somogyi, E. and Teller, N. (2009), *The role of NGOs in the governance of homelessness in Hungary and Slovenia*

Kourachanis N. (2015), “Confronting Homelessness in Greece during at time of Crisis”, *Social Cohesion and Development*, 10(2), pp.113-129

Korten, D.C., (1987), “Third generation NGO strategies: a key to people-centred development’ World development

Mason J. (2002), *Qualitative Researching*. London: Sage.

Maxwell, D. and Gelsdorf, K. (2019), “Understanding the Humanitarian World”, London: Routledge

Moris, S. (2000), “Defining the non-profit Sector 1Q Some lessons of history.” London. LSE’s Centre for Civil Society Working

Mouzelis, N. and Pagoulatos, G. (2002). “Civil society and citizenship in Postwar Greece.”

Paulman, J. (2013), “Conjunctures in the History of International Humanitarian Aid during the Twentieth Century”, *Humanity*, 4(2): pp. 215-238.

Pinker R. (1971), *Social Theory and Social Policy*, London: Heinemann.

Pierre, J (1999) *Models of Urban Governance: The Institutional Dimension of Urban Politics*, *Urban Affairs Review* January 1999

Roberts M. and Fairley P. (1996), “Sustainable development is a new global agenda”, *Chemical Week*, vol. 158, July.

Robson, C. (2007). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου* (μτφρ. Β. Νταλάκου και Κ. Βασιλικού, επιμ. Κ. Μιχαλοπούλου). Αθήνα: Gutenberg.

Roy, M., Angela, Eikenberry M. , Teasdale S. (2021), ‘The Marketization of the third sector? Trends, Impacts and Implications’, *Research Handbook of Nonprofit Governance*. Edward Elgar Publishing: Cheltenham

Ryerson , C. (2015), “Critical Readings of Humanitarianism”, in Mac Ginty, R. and Petterson, J. (Eds.), *The Routledge companion to humanitarian action*, London:Routledge

Savage M. (2005), *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*, Preface and Editor: Psimmenos I., Athens: Papazisi (in Greek).

Sotiropoulos, D.(2014). *Civil society in Greece in the wake of economic crisis*. Διαθέσιμο στο: <https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2014/05/kas.pdf>

Sotiropoulos D, Karamagioli E., *Greek Civil Society: The Long Road to Maturity, Civicus Civil Society Index Shortened Assessment Tool Report for the Case of Greece*, Athens, 2006

Taylor- Gooby, P. (2004), “New risks, new welfare: The transformation of the European welfare state”.

Tzifakis, N., Petropoulos, S. and Huliaras A. (2017), “The impact of economic crises on NGOs: The case of Greece.”

Wolch and Deverteuil, (2001), ‘New landscapes of urban poverty management,’

Παράρτημα

Οδηγός Συνέντευξης

Χαρακτηριστικά οργάνωσης

- Ποιοι ήταν οι λόγοι σύστασης της οργάνωσης και από ποιους συστάθηκε;
- Σε ποια πεδία προσανατολίζεται η δράσης σας και γιατί;

Παροχές/ Υπηρεσίες/ Βεληνεκές

- Ποιες υπηρεσίες παρέχετε και ποια είναι τα μέσα παρέμβασης σας;
- Ποιο είναι το βεληνεκές των παρεμβάσεων σας (τοπικό, εθνικό, υπερεθνικό) ;
- Ποια είναι η χρονική διάρκεια των δράσεων σας (βραχυχρόνια- μακροχρόνια).
Εμφανίζει στοιχεία ανθεκτικότητας και βιωσιμότητας;

Οργανωσιακή κουλτούρα / Καινοτομία / Συμπράξεις

- Ποια είναι η ανθρωπογεωγραφία και τα χαρακτηριστικά του ανθρώπινου δυναμικού σας (τεχνοκράτες, εθελοντές κ.α.) ;
- Ποιος είναι ο αντίκτυπος της διαμόρφωσης ανθρωπιστών – καριεριστών στην ανάπτυξη της ανθρωπιστικής δράσης (επαγγελματοποίηση του ανθρωπισμού);

Χρηματοδότηση /Ανεξαρτησία/ Διαφάνεια / Λογοδοσία

- Επηρεάζονται οι προσανατολισμοί και το περιεχόμενο των δράσεων σας από τους στόχους των δωρητών; Πώς διαχειρίζεστε τυχόν διαφωνίες;
- Ποιες είναι οι επιπτώσεις της οικονομικής ανασφάλειας των ανθρωπιστικών οργανώσεων στην παροχή υποστήριξης προς τις ευάλωτες ομάδες; Υπάρχουν φαινόμενα ιεραρχικής / φιλανθρωπικής μεταχείρισης;
- Ποιες είναι οι επιπτώσεις του περιβάλλοντος οικονομικής ανασφάλειας και υψηλού ανταγωνισμού για τις προτεραιότητες λειτουργίας των ανθρωπιστικών οργανώσεων (βιωσιμότητα, οργάνωση έναντι υπηρετήσης καταστατικών αρχών της) ;

Κοινωνικές Επιπτώσεις / Κοινωνικός αντίκτυπος/ Προτάσεις Πολιτικής

- Πώς ερμηνεύεται η αύξηση της σημασίας του ρόλου των ανθρωπιστικών οργανώσεων στη σύγχρονη κοινωνική πολιτική;
- Ευρύτερα τι είδους προκλήσεις ή δυσκολίες αντιμετωπίζεται;

- Ποιες είναι οι προϋποθέσεις για τη βελτίωση της κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα συνολικά και στο κομμάτι των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών ειδικά;